

XV. FEJEZET.

III. KÁROLY ÉS MÁRIA TERÉZIA IDŐSZAKA.

Források: *Kézírónyrek:* Mint a X. fejezetben. *Kütfők, monografiák, értekezések:* Bél Mátyás művei és kütfőgyűjteményei; Timon, Kazy és Kollár jezsuiták művei; Beczkó József: Transylvaniæ principatus; Katona István: Historia critica regni Hungariæ, a magyar történeti irodalomnak egyik legbecsesebb műve s egyik első rendű kütfője (latin); Pray György, rövid magyar történelme; Kovachich Márton: Vestigia comitorum apud Hungaros. III. Károly és Mária Terézia törvénykönyvei. Grünwald Béla: A régi Magyarország; Mocsáry István: A régi magyar nemes; Iványi István: A tiszai határvidék története; Dudás Gyula: A tiszai koronai terület története; Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története; Teleky Domonkos: A székely határőrség; Jakab Elek: Erdély katonai véderejének átalakulása a XVIII. században; Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon; Éble Gábor: Gróf Károlyi Ferencz és kora; ugyanaz: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. *III. Károly török káborúi:* K. u. k. Kriegs-Archiv: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen; Várady Gábor: Savoyai Jenő hadjárata 1716—17-ben; Pálffy János jelentése Nándorfehérvár ostromáról; Karácson Imre: III. Károly hadjárata 1737—39-ben; Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs 1889; Hammer-Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reiches. *Az osztrák örökösödési és a sziléziai háborúk:* Ez időszaknak külföldi (osztrák, porosz és francia) irodalma rendkívül gazdag, úgy hogy annak részletezésébe nem bocsátkozhatunk, annál kevésbé, mert e háborúk, bár azokban Magyarország is jelentékeny részt vett, az országon kívül játszódtak le s azokban a magyar csapatok, csak mint a császári haderő részei vettek részt. Az osztrák forrásokból mindazonáltal megemlíttük: Arneth, Maria Theresia című nagy művét, mely ez időszak főforrása; Foesch, Geschichte des oest. Erbfolgekrieges; Oest. Milit. Zeitschrift számos évfolyama stb. A porosz forrásokból: Tempelhof, Geschichte des Ziebenjährigen Krieges; Offiziere des grossen Generalstabes, Ugyanaz. Magyar munkák: Hollán Ernő, Mária Terézia és hadvezérei; Kápolnai, Az 1744-ik évi had-

járát; Horváth Jenő: Gróf Nádasdy Ferencz; ugyanaz. Lothringeni Károly herczeg 1757-ik évi hadjárata; ugyanaz. Nádasdy F. Schweidnitz bevételénél. Schwicker: Magyarország és a bajor örökösödési háború; Huszár Imre: A Mária Terézia-rend; Alexich: A magyar fölkelés hadi ereje; Andorka: Az 1745-iki évi insurrectio; Széchy: Gvadányi József életrajza; Marczali Henrik: Mária Terézia életrajza; ugyanaz. Magyarország II. József korában. *A szerb és oláh lázadások*: Márki Sándor: Pero lázadása; Gróf Teleky Domonkos: A Hora-támadás története; Szilágyi Sándor: A Hora-világ Erdélyben; Márki S.: Hora fölkelésének magyarországi része. *II. József török háborúja*: Kállay B.: A szerbek története; Szádeczky: Az 1788—89-ik évi háború történetéhez (Hadt. Közlem. 1888.); Váczy: Kazinczy levelezése; Horváth Jenő: Vécsey tábornok; Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs 1885.

A szatmári béke és következményei.

1711—1715.

A szatmári béke megerősítése; a *pragmatica sanctio*. II. Rákóczi Ferencz fölkelése, bárha szorosabban vett katonai szempontból kudarczot vallott, politikai célját mégis elérte, mert a bécsi kormány, de kiváltképen a dynastia, a lefolyt események által arról győzetvén meg, hogy a magyar nemzet szabadságát és alkotmányát semmikép áruba nem bocsátja, s ha ideiglenesen leküzdetik is, jogainak védelmére a legelső alkalommal ismét fegyvert ragad, tanácsosabbnak vélte a nemzet kívánalmait — most midőn győzedelmeskedett — önként teljesíteni, semmint egy újabb harc eshetőségét kockáztatni. Eleonora császárné tehát, daczára a fölkeltek elkobzott javaira éhező némely magyar urak ellenzésének, a szatmári békét nemcsak hogy maga megerősíté, de azt III. Károlynak Spanyolországból való visszatérése után általa is megerősíttette, minek következtében az 1812-ik évi országgyűlés a magyar alkotmányt törvényhozással is újból biztosította. E törvények közül kiemelendők: 1. hogy a király az ország ősi jogait és szabadságát megerősíti, megtartja és mások által is megtartatja; 2. hogy a magyar szent korona mindig az országban őrzendő; 3. hogy a Habsburg-család férfiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszazáll; 4. hogy a király utódai koronázatásuk alkalmával kötelesek e hitlevelet kiadni és arra megesküdni; 5. hogy minden három évben, ha pedig kell, többször is, ország-

gyűlés tartassék. Ennek ellenében az ónodi és a szécsényi gyűlések végzései megsemmisítettek, Rákóczi Ferencz és társai pedig — bámulatos következetlenséggel, mert hisz ők is *ugyanezen* elvekért küzdöttek — száműzettek. 1711—1714.

Már ekkor, még pedig az uralkodóház kegyét kereső horvát tartománygyűlés által, fölvettetett az uralkodóház *női ága* örökösödésének kérdése, mert a Habsburg-háznak I. József halála után III. Károly volt egyetlen férfisarja; de Károly még fiatal ember lévén, a horvátok indítványa, mint nem időserű, egyelőre mellőztett, s csak később, midőn az, hogy Károlynak fiutódja legyen, kizártnak látszott, és ennek következtében az ország a Habsburg-ház magvaszakadása folytán a királyválasztás jogához jutott volna, került a dolog újból tárgyalás alá. Károly ugyanis ekkor új örökösödési rendet állapított meg, mely szerint a korona a női ágon előbb a maga, utána bátyja I. József, végre atyja I. Lipót leányaira volt, elsőszülettségi rendben, szállandó s ez örökösödési rendet, mely a trónt leányának Mária Teréziának volt első sorban biztosítandó, úgy országai által elfogadtatni, mint a külhatalmak által biztosítatni igyekezett. Ez új rend, mely az örökös tartományokban 1720—21-ben, a magyar rendek által pedig az 1722-ik évi országgyűlésen elfogadtatott, *pragmatica sanctio* néven alaptörvénynyé vált és a mai napig is érvényben áll.

A *pragmatica sanctio* a szatmári békével annyiban áll összefüggésben, mert egyrészt a nőágon való örökösödés kérdése a szatmári béke becikkelyezésekor merült föl először, másrészt pedig, mert kétségtelenül ellenszolgálatként kivántatott a dynastia által a nemzet jogainak megerősítéséért. Mi most említettük föl, hogy a hadi események előadását e miatt később megszakítanunk ne kellessék.

A magyar hadügy átalakulása 1715-ben. Az 1715. 1712—15-ik évi országgyűlésen megalkotott 136 törvényczikk közül kiváló nagy fontosságú az *1715-ik évi VIII. törvényczikk*, mely Magyarországon az eddigi honvédelmi rendszer megváltoztatásával az *állandó hadsereget* létesítette, még pedig oly csöndben, hogy a nagy horderejű átváltozást jóformán maga a törvényhozás is alig vette észre, vagy legalább is annak fontosságát föl nem ismerte.

1715. A magyar honvédelem elemei eddig, a személyesen fölkel nemességén kívül, a király, a zászlós urak, egyházi és világi főurak bandériumaiból, a jobbágyok soraiból kiemelt telekkatonaságból (portális miliz) és a végvárok zsoldos őrségéből állottak. Amde az ország nagy részét a török foglalván el, a bandériumok nem voltak többé kiállíthatók, a nemességet pedig — mely különben is egész tömegében csak a király személyes vezetése alatt s csak belöldön volt alkalmazható — a kormány óvakodott fegyverre hívni, minek következtében az gyakorlatlan levén, mint a Rákóczi fölkelés is mutatta, értékéből sokat veszített.

A kormány, mely a kibékített Magyarország erejét mindenekelőtt a nyugoti bonyodalmakban, támadó háborúra óhajtotta fölhasználni, a magyar honvédelem eddigi elemeit nem használhatta s mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett, jól begyakorolt, oly állandó sereget kívánt, mely minden órában rendelkezésére áll. Ezt megnyerhette az által, ha a magyar rendek a jobbágyságot mint anyagot rendelkezésére bocsátják, tartására pedig a szükséges költséget megszavazzák. A bandériumok, mint többé meg nem felelők, elejtetnek, a várakat pedig őrséggel a király látja el. Csupán a nemesi fölkelés tartatik meg, de ez is csak *elben*, mert a tervezett állandó hadsereg annak fölhívását, mit a kormány úgy is veszélyesnek tartott, s alkalmazni nem kívánt, fölöslegessé tette.

A rendi szükkeblőség a tervezett reformban csak azt látta, hogy jövőre neki fegyvert fogni csak *elben*, talán csak nagy veszély idején, vagy akkor sem kell, hogy a katonáskodást tehát ezentúl nem ő, hanem a jobbágyság fogja teljesíteni, de sőt a költségeket is az fogja fizetni. Rendi érdekeit semmi veszedelem nem fenyegetvén, az országgyűlés a kormány javaslatát készségesen elfogadta s e mellett oly könnyelműen járt el, hogy sem az adandó ujonczok számát, sem a szolgálati idő tartamát, sem a besorozás módját, de sőt még a hadsereg ellátására szükséges összeget sem határozta meg, hanem mindezt a kormány önkényére bízta.

Íme, a mit *Zrínyi Miklós*, midőn az országnak a török igaalól való fölmentésére *magyar nemzeti hadsereget* akart teremteni, s ezzel az ország függetlenségét biztosítani óhajtotta, minden fáradozása, minden ékesszólása, szóbeli és írásbeli buzdítása da-

czára el nem érhetett, azt a bécsi kormány úgyszólván játszva érte el. Igaz, hogy Zrínyi a honvédelmet nem tehernek tekintette, melyet a nemesség egyszerűen vállairól lerázhat, hanem az alkotmányból kifolyó kötelességnek, melyet a nemesség még fokozottabb mérvben teljesíteni tartozik; a költségeket szintén nem szándékozott egyedül az amúgy is túlterhelt jobbagyságra hárítani, hanem a terhekben a nemesség osztozását is követelte. S ez volt az ok, a mi miatt a tervezet elbukott. A nemesség mindenbe beleegyezett, a mi ősi jogait és kiváltságait nem csorbította, de osztályérdekeit — sajnos — igen sokszor még az ország érdeke fölé is emelte.

Hogy Zrínyi Miklós tervezete egy önálló, harczképes, az országot fölszabadító, a nemzet jogait és szabadságait bárki ellen megvédeni képes magyar nemzeti hadsereget teremtett volna, melynek tisztjei, vezérei a magyar nemességből kerülnek vala ki, s mely a magyar nemzet hadi dicsőségét újabb századokra biztosítja, míg ellenben a bécsi kormány a magyar embert csak mint egyszerű *hadi anyagot* a császári ezredekbe, idegen előljárók, német vezénylet alá besorozta, a nemzet kezéből a fegyvert kicsavarva Magyarországot a hadügyekben való rendelkezés jogától évszázadokra megfosztotta: azt az országgyűlés nem látta, vagy nem akarta látni. Neki fontosabb volt az, hogy a kormány tőle sem katonai szolgálatot, sem adót nem kíván; a többit intézze el úgy, a hogy neki tetszik.

El is intézte, még pedig úgy, hogy a szatmári béke, vagy tüzetesebben meghatározva az 1715-ik évi VIII. törvényezikk, *Magyarország hadi történelmében új korszakot nyit meg.*

Magyarország a *honfoglalástól a mohácsi vészig* önálló független királyság, mely kül- és belügyeit saját érdekei szerint függetlenül intézi s melynek egy, csupán a királytól és az országtól függő, magyar hadsereg áll rendelkezésére.

A *mohácsi vésztől a szatmári békéig* Magyarország a német birodalommal, a Habsburg dynastia uralkodása alatt, a personalis unio révén van egyesülve. Belügyeiben forma szerint ugyan önálló, de lényegben már nem, mert a császári kormány ügyeibe önkényüleg beavatkozik s szabad rendelkezésében, alkotmányos jogai gyakorlatában annyira korlátolja, hogy részint az önálló erdélyi

1715. fejedelemség támogatásával, részint önállóan, a császári kormányhatalom ellen ismételten véres küzdelmeket kénytelen folytatni. Külügyeit — az erdélyi fejedelemség kivételével — teljesen a császári kormány intézi s Magyarországnak abba beleszólása alig van. Aránylag önállóbb még hadügyi tekintetben, a mennyiben a magyar hádsereg, a fölkelt nemesség, még megvan s magyar vezérek alatt áll; a magyar hadsereg, melynek ruházata, vezénnyelve szintén magyar, a császári hadsereggel és annak vezéreivel szövetséges viszonyban áll s vele csak a király rendelkezik. A várakban a magyar várurak saját csapatokat tartanak s csak a fontosabb várak fogadnak be császári őrséget, de magyar őrség azokban is van mindenütt.

A szatmári békétől fogva magyar hadsereg többé nincs. Vannak ugyan a császári hadseregben magyar ezredek, de csak úgy, mint vannak cseh, morva, osztrák, olasz stb. ezredek; ez ezredek, bár ruházatban némileg meg vannak különböztetve, tényleg nem magyar, hanem császári csapatok, melyek német vezényszó, idegen császári tisztek és tábornokok vezérlete alatt állanak, s úgy Magyarország, mint a német császárság bármely más országának védelmére, vagy támadó hadjáratra is, tetszés szerint fölhasználhatók. A magyar nemesi fölkelés intézménye ugyan még elvben fönnáll, de a magyar nemesség hadügyekben jártas része mint császári tiszt a császári hadseregben szolgál, a többi pedig a fegyveres szolgálatban járatlan, gyakorlatlan lévén, az egész intézmény katonailag értéktelen.

A háborúk, a melyeket a császárság a szatmári békétől fogva visel, nem Magyarország háborúi többé; a magyar csapatok nem alkotnak a császári hadseregben önálló hadtesteket vagy hadosztályokat, hanem annak keretébe vegyesen vannak beillesztve. A fegyvertények, melyeket a sereg véghez visz, a magyar hadi dicsőséget csak közvetve növelik, mert hisz csak ritkán állapítható meg, hogy azokban a magyar csapatoknak volt-e része és mennyi. A magyar vitézség, a magyar dicsőség, egyes magyar csapatok, egyes magyar vitézek különös fegyvertényeiben nyilatkozik meg, s babérkoszorúja hervadhatatlanul virit tovább is, de a nagy események, a hadjáratok, a döntő csaták és ütközetek lefolyásában a magyarok osztályrészét megállapítani már csak azért sem lehet,

mert gyakori, hogy a fontos eseményt magyar csapatok idegen tisztek és vezérek alatt, vagy magyar tisztek idegen csapatokkal hajtják végre. 1715.

A föntebbiekből következik, hogy a szatmári béke óta lefolyt háborúk a szorosabb értelemben vett *magyar hadtörténelmet* csak annyiban alkotják, a mennyiben *magyar érdekek megvédelmezésére*, vagy *Magyarország területén* folytak le; a többi hadjáratok oly közös vállalatok, melyekben a magyar csapatok részt vettek ugyan, de csak mint a közös uralkodó segédcapatai s azokban Magyarországnak intéző szerepe nem volt. A magyar nemzet ontotta vérét, meghozta az áldozatokat, melyeket a háború követelt, de nem mindig a saját, hanem a legtöbbször a dynastia érdekében, hűségesen helyt állván mindenkor, valahányszor királya a magyar nemzet oltalmát, áldozatkészségét igénybe vette.

Szép és érdemes föladat volna kimutatni, *hogy Magyarország a szatmári béke óta lefolyt háborúkban mily részt vett; mennyi csapata volt hadjáratban s ezek a csatákban, ütközetekben, ostromokban stb. mily tevékenységet fejtettek ki?* De ez az osztrák hadi történetírás egyoldalúságánál fogva, mely csak császári hadsereget ismer s ilyenmő részletezéstől tartózkodik, nemkülönbén a levéltári anyag hiányosságánál fogva, majd lehetetlen vállalkozás.

Ez az oka annak is, hogy a most tárgyalandó időszakban, egész a legújabb korig, *csak azon hadjáratokat fogjuk részletebben leírni, melyek tisztán magyar érdekek védelmére, vagy Magyarország területén folytak le, míg a magyar területen kívül lefolyt egyéb eseményeknél csak azok vázolására szorítkozunk.*

III. Károly első háborúja a törökök ellen.

Az 1716-ik évi hadjárat. A szultán, II. Ahmed, már 1715-ben hadat izent Velenczének, s e háborúban Morea félszigetet, mely a karlóczai békében Velenceze birtokában maradt, igyekezett visszafoglalni. III. Károly nem volt ugyan arra kötelezve, hogy Velenczét a törökök támadása ellen oltalmazza, de miután kétségtelennek látszott, hogy a törökök Velenceze leverése után a Magyar-

 1716.

1716. országon elvesztett területek visszaszerzését fogják megkísérteni, a császár tanácsosabbnak vélte őket megelőzni s 1716 ápril 13-án Velenczével a török ellen szövetséget kötött.

Julius végén **Ali Damad** pasa nagyvezír alatt 200,000 főnyi török sereg kelt át a Száván és Karlócza fensíkjaiban szállott táborba.

A császári hadak, melyek főparancsnokául **Károly Savoyai Jenő** herceg tábornagyot, a diadalkoszorús hőst nevezte ki, ugyanez időben Pétervárad közelében, Futaknál gyülekeztek, egyelőre **Pálffy János** gróf tábornagy parancsnoksága alatt. Jenő herceg július 9-én érkezett a futaki táborba, hol 66 gyalog zászlóalj, 165 lovas század, tehát 42,000 gyalogos és 23,000 lovas, összesen 65,000 fő volt együtt, nem számítva Pétervárad 8000 főnyi helyőrségét.

A császári fővezér a török sereg állásainak és erejének megállapítására kémszemlét tartván szükségesnek, erre maga **Pálffy János** tábornagy vállalkozott 1300 huszárral és 500 gyalogossal, mely még egy dragonyos és egy vértés ezreddel szaporittatván, **Pálffy** lovassága ez által 3000 lovasra emelkedett. Alig vonult e két ezred be, midőn **Pálffy** hadosztálya augusztus 2-án **Karlóczánál** a 20,000 lovasból álló török előhad által megtámadtatott. Bár a helyzet fölötté veszélyes volt, **Pálffy** az egyetlen harcztot elfogadá, azt a roppant tülerő daczára 4 órán át dícsőséggel folytatá s csak miután a törökök hat rohamát visszaverte, vonult Péterváradra vissza. A küzdelem 400 főnyi veszteségbe került; fogságba estek továbbá **Breuner** és **Hauben** altábornagyok.

Pétervárad. A törökök, **Pálffy**t nyomon követve, **Pétervárad** elé értek, s a következő napokban 60,000 főre szaporodva, Pétervárad ellenében vívóárkok kiemeléséhez fogtak.

Savoyai Jenő herceg, seregét azon sánczokba vezetvén, melyeket 1694-ben **Caprara** elfoglalva tartott, elhatározá, hogy a törököket nyomban megtámadja, mielőtt számuk megszorodik s mielőtt sánczaikat kellőleg megerősíthetnék.

A támadás *augusztus 5-én* kora hajnalban volt végrehajtandó. A csapatok közül a gyalogság nagyobb része három harczonalban az első, legkülső, sánczvonallal mögött foglalt állást; az első harczonallal **Stahremberg Miksa** és **Regal** tábornagyok, a második

Braunschweig-Bevern és Harrach, a harmadik Löffelholz tábor-szernagyok alatt. Az erődítésekén kívül, a bal szárny felé állott a Württembergi herceg hat gyalog zászlóaljjal. A bal szárnyat a lovasság zöme képezte, Pálffy tábornagy alatt, míg a lovassági kevésbbé kedvező jobb szárnyon Ebergényi lovassági tábornok négy lovas ezrede állott. A szárnyakat balról mocsarak, jobbról meredek magaslatok biztosították.

A támadás reggel 7 órakor indult meg a szintén hadrendbe sorakozott törökök ellen, kiknek lovassága a császári lovassággal szemben állott, míg a vívóárkokat a janicsárok szállták meg. Az első roham igen jól sikerült; a württembergi herceg elfoglalta a szemben levő ágyúüteget, Pálffy pedig visszavetette a török lovasságot. Midőn azonban a gyalogság első harcvonala a sánczokból kitört, rendetlenségbe jutott s az egész gyalogság a második sánczvonaltól mögé szorítottatott. Itt a harmadik harcvonaltól ellenállása a törököket föltartóztatta, miközben oldalaik fedezetlenül maradtak. Savoyai Jenő ezt fölhasználva, a Württembergi herceg dandárát bekanyarodtatta s mindkét szárny lovasságát a törökök oldalának megtámadására utasította. Pálffy és Ebergényi lovas tömegei nagy erővel rontottak a törökökre, kiket az ismét előtörő gyalogság is megtámadott s rövid perczek múlva a török sereg rendetlen futásban hátrált. Pálffy lovassága elfoglalta a török tábornokot, melyben 172 ágyú, 156 zászló és tömérdek élelem és hadiszer esett zsákmányul. A törökök vesztesége 6000, a császáriaké 3000 fő volt. Az elesettek közt volt maga a nagyvezir is, ki futó hadait föltartóztatni nem bírván, magát a tömkelegbe veté.

Savoyai Jenő herceg, kinek a török főszeregtől ezentúl nem kelle tartani, Temesvár visszavételét határozá el, melylyel ismét nagy terület szabadul vala föl.

E végből Pálffy János tábornagyot egy nagyobb lovas hadtesttel azonnal útba indítá, míg maga a főszereggel augusztus 14-én elindúlva s Zentánál a Tiszán átkelve a hó vége felé érkezett Temesvár alá.

Temesvár erődítményei nem valának ugyan jelentékenyek, **Temesvár.** de a hely megtámadását a környező mocsarak nagyon megnehezítették. Az erődítmények a városból állottak, mely a Béga jobb partján feküdt s falakkal és kettős árokkal volt ellátva, az ettől észak

1716. felé terülő Nagy-Palánkból, a Béga bal partján fekvő fellegrvárból s az ettől délre fekvő Kis-Palánkból.

A fővezér az északi arczvonalat határozó megátadni, míg a déli részen, hova a netán érkező török fölmentő had is várható volt, a Pálffy parancsnoksága alatt álló lovasság foglalt állást. A vívóárkok kiemelését a szeptember 1-ére következő éjjel kezdték meg s 6-án már több ostromüteg lőtte a várat, melyet **Musztafa pasa** 18,000 főnyi őrséggel védelmezett.

Szeptember 23-án Denta felől egy 20,000 főnyi fölmentő sereg közeledett Temesvárhoz; de a fővezér Stahremberg Miksa tábornoszernagy alatt 11 gyalog zászlóaljat küldvén Pálffy támogatására, ez a törökök mindhárom támadását diadalmasan visszaverete, mire a török fölmentő sereg a Dunához tért vissza.

A herceg a rohamot már szeptember 25-én óhajtottá végrehajtani, de az tényleg csak *október 1-én* vált lehetővé, a mikor is Württemberg herceg tábornoszernagy 30 gyalog zászlóaljjal, 30 gránátos századdal és 2000 munkással a rohamot reggel 8 órakor megindította. Két órai heves harc után a Nagy-Palánk a császáriak kezében volt és a törökök a városba és a várba vonultak vissza. A roham 2000 főnyi veszteségbe került; a sebesültek közt voltak Württemberg herceg, ennek testvére és még három császári tábornok.

A fővezér most a várost és várat 84 lövegből erős ágyútűzzel támadta meg, de a rohamot újból megkísérteni nem lehetett s az ostrom tovább folyt. A törökök azonban a hely megtarthatásán kétségbe esve, október 12-én a megadást följánlották, a következő napon pedig Temesvár kapitulált. A még 12,000 főnyi török védő őrség Pancsovára vonúlt. A vár parancsnokául a herceg Mercy lovassági tábornokot nevezte ki.

Ezzel Temesvár és az egész temesi bánóság 164 évi rabság után a török iga alól fölszabadúlt.

Pancsova.
Új-Palánka.
Orsova.

Kevés idő múlva, november 10-én meghódolt Pancsova, négy nappal később Új-Palánka. Mercy ezután Orsova elé vonúlt s ennek elébe jött őrségét meg is verte, de a kedvezőtlen időjárás miatt ostromot nem kezdvén, Mehádiát erősítetté meg s hadtestével Temesvárra visszatért.

Ez idő alatt Steinville tábornok erdélyi hadának egy része

benyomúlt Oláhországba s meglepve november 25-én Maurocor- 1716.
dato Miklós vajdát Bukarestben, őt elfogta és Nagyszebenbe száll- Bukarest.
litotta.

Ez időbe esik a magyar kurucz vezérek mozgalma is, kik Pápay János, Rákóczi követe által Moldvába hivattak; de a császári fegyverek győzelme következtében a tervezett fölkelés elmaradt.

A Száva mentén Draskovich gróf tábornok tett kísérleteket Novi.
Novi és Szabács elfoglalására, de siker nélkül. Ellenben Petrás Szabács.
ezredes megverte a törököket Berbirnél és Derventnél s elfoglalta Gradiska.
Kotorsko és Dobjo erőöket. Dervent.
Kotorsko.
Dobjo.

A porta ez események után kereste ugyan a békét, de miután ennek föltételéül Temesvár visszaadását követelte, a háború tovább folyt.

Az 1717-ik évi hadjárat a nándorfehérvári esá- 1717.

táig. A császári fővezér a következő évi hadjárat czéljául a Miksa Emanuel által 1688-ban már egyszer elfoglalt, de Croy és Aspremont által két év múlva ismét elvesztett Nándorfehérvárnak, a törökök dunamenti legfőbb hadászati pontjának elfoglalását tűzte ki.

Míg azonban a főhadműveletek megindultak, a császári csapatok kisebb, nem epen szerencsés vállalatokkal foglalkoztak.

Így egy kisebb különítmény mindjárt az év elején behatolt Moldvába, Jászvásárt meglepte s bár annak fellegvárát hatalmába Jászvásár.
ejtette, de csakhamar maga a tatárok által meglepetvén, teljesen fölkonzultatott. A Száva mentén a törökök törték be a Szerémségbe s a császári kisebb őrségeket fölkonzolták; egy török csapat magát **Karlóczát** is megrohanta s egy részét folyújtotta. Neipperg Karlócza.
ezredes Új-Palánkáról megindított portyázó menete szintén kudarcot vallott. Érdekesebb volt *Petrás Ernő* alezredes vállalata, ki Péterváradról hajókon eleséget szállított be Pancsovára s ezt Pancsova.
szerencsésen végre is hajtotta; sajnos, hogy visszatérőben a török hajóhad által megtámadtván, hajója légberepült és maga súlyosan megsebesülve fogságba esett. Szerencsésebb volt testvére, *Petrás Miksa* ezredes, ki a Zvornik és Szabács közt fekvő **Lesnicza** Lesnicza.
erődöt május havában rajtaütéssel bevette.

Savoyai Jenő herceg május 21-én érkezett a futaki táborba s a sereget június 9-én Pancsovára vezetvén, *június 16-án* itt a

1717. Nándor-
fehérvár.
(Ostrom.)

Dunán átkelt s két nappal később, június 18-án Nándorfehérvár alá érkezett. A császári sereg 61 gyalog zászlóaljából és 176 lovas századból állott, az előbbi Heister, az utóbbi Pálffy János tábornagyok parancsnoksága alatt; egészben mintegy 65,000 fő. Ez erő azonban a hadak teljes gyülekezése után 83 zászlóaljra, 70 gránátos századra és 232 lovas századra emelkedett 106 ágyúval s létszáma a 100,000 főt meghaladta. A vár azonnal szemrevételeztetett s miután a sereg jobb szárnyával a Dunára, bal szárnyával a Szávára támaszkodott, a Száván és Dunán hidak verettek, melyek az 55 hajóból álló dunai hajóhad őrizetére bíztattak.

A vár török parancsnoka a ruméliai Musztafa pasa volt s a védelemre mintegy 30,000 főnyi jó csapatral és 600 ágyúval rendelkezett. Miután azonban híre járt, hogy a nagyvezír Nándorfehérvár fölmentésére nagy hadsereget gyűjt, Savoyai Jenő erős contra- és circumvallatio-vonalakat építtetett, melyek a sereget úgy a várból történendő kirohanások, mint a fölmentő sereg ellen oltalmazandók valának.

A törökök rajta voltak, hogy e munkálatokat megzavarják s e végből június 29-én két kirohanást is intéztek, de sikertelenül; ép úgy kudarcot vallott azon törekvésük is, hogy a duna-hidat elrombolják. Ennek következtében Musztafa pasa július 1-én Zimonyt kiűrtette, hova azután Hauben altábornagy alatt egy császári dandár vonult be. Július 5-én a törökök a vizen tettek támadó kísérleteket, de ezek egyrészt a császári hajóhad, másrészt Hauben és Seckendorf tábornokok csapatai által megghiusítottak. Július 13-án nagy vihar keletkezett, mely úgy a Dunán, mint a Száván levő hidakat erősen megrongálta; a törökök ez alkalmat is fölhasználták, s a Száván csapatokat szállítván át, a Száva-hidat megrohanták. De sem ez, sem a július 17-iki kísérlet nem vezetett eredményre; nemcsak a meglevő hidak maradtak sértetlenül, de sőt a Száván még egy második híd is veretett. Július 23-án pedig megkezdett a várnak ostrom-lövegekből való lövetése, még pedig oly jó hatással, hogy a viziváros néhány nap múlva romokban hevert.

A nagyvezír e közben valóban nagy sereggel közeledett, mely a temesi bánóság és a Mehádia ellen elrendelt kiküldetések után is még mindig közel 200,000 főt számlált. Július 30-án jelent meg

lovas előhada a császáriak bal szárnya előtt s a magyar huszárokkal rövid harcot kezdett. Másnap a törökök a császári vonaltól ágyúlövésnyire táborba szállottak, s azt megerősíték, majd folytonos tüzelés közben vivóárkokkal közeledvén, *augusztus 14-éig* a császáriak erővonalát már 600 lépésre megközelítették.

A döntés küszöbön állott.

A nándorfehérvári csata, 1717 augusztus 16-án.

A császári fővezérelt a török sereg viszonyai felől Pálffy egy ügyes kémje, *Vékony János* volt kurucz vitéz útján, kit a török vezérek nagy ügyességénél fogva ismételtlen levélküldésre használtak, pontosan volt értesülve s ép augusztus 14-én vette *Vékony* jelentését, hogy a törökök augusztus 17-én a császáriakat úgy kívülről, mint a vár felől megtámadni szándékoznak.

Chalil vagy másként *Hadsi Halil* pasa nagyvezír szándéka valóban az volt, hogy a vár és saját serege közé ékelt, a harcok és betegségek által immár 70,000 főre leolvadt császári sereget, egy kettős támadással megsemmisíti, s e tervének sikerében, tekintve a roppant túlerőt, mely fölött rendelkezett, egy perczig sem kételkedett.

A helyzet nagy veszélye *Savoyai Jenő* herceget arra indította, hogy szokása ellenére hadi tanácsot hívjon össze; nem azért, hogy tanácsot kérjen, mert hisz szándékával rég tisztában volt, hanem hogy az alvezérekkel terveit megismertetvén, azok tervszerű összműködését biztosítsa. A zentai hős ugyanis nem védekezésre gondolt, hanem a nagyvezírt a *támadásban megelőzni* szándékozott, s e támadást *augusztus 16-ára* határozta.

Browne és *Viard* altábornagyok alatt nyolcz zászlóalj, négy gránátos századot és hét lovas ezredet a contravallatio-vonalon, *Hauben* hadosztályát (8 zászlóalj, 10 lovas század és 31 löveg) a Száva-vonalon, *Neipperg* dandárát (öt zászlóalj, lövegekkel) a Duna bal partján a várbeliék ellen, négy zászlóalj és a gyalog dragonyosokat a tábor oltalmára visszahagyván, a többi csapatokat a harcra következőleg csoportosította:

Közép: Parancsnoka *Württemberg* Sándor herceg: első harcvezonal: *Stalremberg* és *Harrach* altábornagyok, 22 zászlóalj és 22 gránátos század; második harcvezonal: *Braunschweig-Bevern* herceg altábornagy, 12 zászlóalj, 12 gránátos század.

1717.

Nándor-
fehérvár.
(Csata.)

1717. *Lovasság*: Parancsnoka Pálffy János gróf tábornagy.

Jobb szárny: Első harczoneal: Ebergényi altábornagy, hat lovas ezred, második harczoneal: Mercy lov. tábornok, öt lovas ezred.

Bal szárny: Első harczoneal: Montecuccoli altábornagy, hét lovas ezred, második harczoneal: Martigny altábornagy, hat lovas ezred.

Tartalék: Seekendorf altábornagy, 10 zászlóalj, három gránátos század és hat dragonyos század.

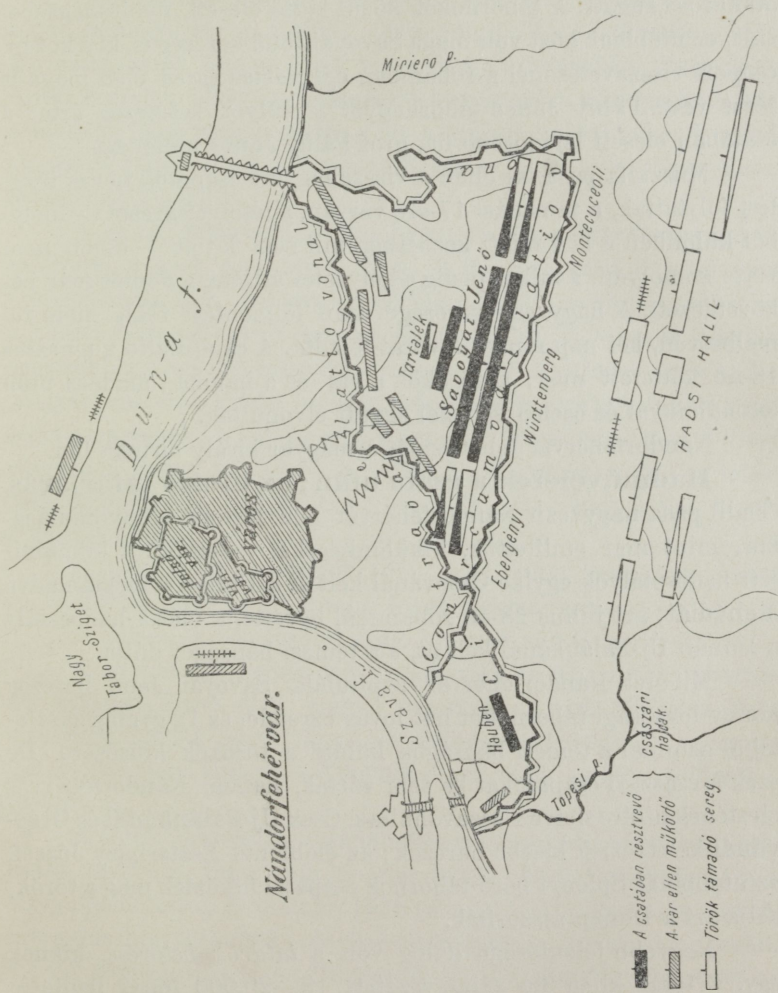
Tüzérség: a közép előtt 36, a szárnyak mindegyike előtt 4–6 löveg.

A csapatok még az éj folyamán a circumvallatio-vonal mögött állásaikba vonultak. Ámde reggelfélé sűrű köd támadt, melynek következtében a lovas jobb szárny s vele a gyalogság egy része nagyon jobbra tartott, beleütközött a törökökbe, kik harcra fejlődvén egyrészt a császáriak jobb szárnyát túlerővel támadták meg, másrészt a középben támadt hézagba behatoltak. A lovasság második harczoneala és Stahremberg a gyalogság másik részével gyorsan előnyomulván, a törökök, kiknek Pálffy most bal oldalába támadt, visszavetettek.

A helyzet azonban, mely reggel 8 órakor a köd eloszlásával a fővezér elé tárult, ennek daczára igen veszedelmes volt, mert a törökök a középben tért nyerve a császáriak vonalát már tényleg áttörték; de a herceg a második harczoneal gyalogságát előre rendelve, a lovassággal pedig a törökök közép csoportjának oldalába támadván, e csoportot visszanyomta s ezzel az összeköttetést újból helyreállította. Ez idő alatt a viszonyok a harctér többi pontjain is kedvezőkké alakultak, s a császári csapatok mindenütt tért nyertek.

Még csak a közép előtt álló török üteg előtt, melynek 18 lövegét a janicsárok elszántan védelmezték, állapotodott meg a harc, mígnem az üteget a tartalék zászlóaljai megrohanták és szuronyal elfoglalták.

Ekkor, reggel 9 órakor, a törökök az egész vonalon meghátráltak és a császáriak a magaslatokat megszállták. A magyar huszárok megkezdték az üldözést, az ellenségnek roppant veszteségeket okozva.

A nándorfehérvári csata.
1717 augusztus 16-án.

1717.

A győzelem teljes volt. Az egész török tábor, 200 löveg 51 zászló és 9 lófark esett zsákmányul. A törökök vesztesége: halottak, sebesültek és foglyok, 20,000 főre, a császáriaké 5000 főre rúgott. A tábornokok közül kettő elesett, nyolc megsebesült; ez utóbbiak közt volt maga Savoyai Jenő herceg is, ki a közép-csoport visszavetésénél a rohamban egy vértess ezred élén maga is részt vett. Pálffy János tábornagyot is súlyos veszteség érte: a csatában elesett legidősebb fia, gróf Pálffy János alezredes.

Musztafa pasa, ki ellen a visszahagyott csapatok heves tüzeletet folytattak, a támadást 17-ére várván, a lefolyt harcokat — melyből különben a köd miatt kezdetben mit sem látott — előbb nem vette komolyan, a mikor pedig a helyzetet átlátta, a döntés már bekövetkezett. A nagyvezir veresége után fölmentést többé nem remélhetvén, két nap múlva a várat feladta. A capitulatio augusztus 18-án köttetett meg; a törökök a vár és a hajóhad átadása után családjaikkal és cselédségökkel együtt elvonultak.

Nándorfehérvár tehát ismét a magyar király birtoka lön.

Hadműveletek a csata után; az utolsó tatárjárás.

Chalil pasa nagyvezir Nándorfehérvár felé történt előnyomulása-kor, mint már említettük, kikülönítéseket eszközölt. A kikülönített hadosztályok egyike Orsovánál kelt át a Dunán s megtámadva Mehádiát, azt július 28-án rohammal bevette, a másik hadosztály a Dunán Új-Palánkánál kelt át, s a temesi bániságot dúlta.

Mehádia.

Mihelyt Nándorfehérvár capitulált, Savoyai Jenő herceg Mercy lovassági tábornokot hat lovas ezreddel és 12 gyalog zászlóaljjal azonnal a temesi bániságba küldte a törökök kiűzésére. De ezek a császári csapatokat be sem várták, hanem Nándorfehérvár elestének hírére sietve visszavonultak. Csak Új-Palánkánál és Orsovánál keletkeztek kisebb harcok; az előbbinél Eszterházy József, az utóbbinál Splényi báró tábornok csapatai ütköztek meg a törökökkel s azt a Dunán átszoríták.

Új-Palánka.
Orsova.

Radna.

Nagyobb jelentőségű dolog volt a *tatárok betörése*, kiknek egy, a tatár khán fia által vezetett 15—20,000 főnyi hadteste augusztus 22-én a radnai szoroson Erdélybe tört és a határőrcsapatokat visszanyomva, a főoszloppal a Szamos völgyén Deésnek, egy mellékoszloppal Kolozsvárnak tartott. Ez utóbbi Kolozsvárnál császári csapatokra bukkanva, ezek által visszaveretett és

Kolozsvár.

kiüzetett, a főoszlop azonban feltartóztatlanul nyomult tovább s Magyar-Láposnál magyar területre lépve, Aranyos-Medgyes vidéket özönlötte el. 1717.

Gróf Károlyi Sándor idejekorán ajánlkozott, hogy a nemeséget összegyűjtve a tatárok ellen vonúl, de a bizalmatlan bécsi kormány, mely annak híret vette, hogy a tatárokkal Eszterházy Antal vezérlete alatt egy száműzött kuruczokból álló csapat is jön, a felülést meg nem engedte s így a tatárok háborítatlanul dulták az ország nagy részét, különösen Szatmár, Ugocsa, Bereg és Mára-maros megyéket.

A nándorfehérvári vereség híre azonban a tatárokat is visszazólitotta s azok augusztus 30-án a Tisza mentén kezdték meg visszavonulásukat. De erre a föld népe felbátorodván, a tatárokat a huszti őrséggel együtt Sztojka Zsigmond vezérlete alatt Visknél szeptember 1-én megtámadta s tovább űzte. A tatárok most az Iza völgyén haladtak kifelé, hol Barczánfalva közelében újabb vereséget szenvedtek; a legnagyobbat azonban szeptember 4-én a Vissó völgyében Borsa közelében, a *Sztrimitura* szorosban, hol a tatárhadnak majd fele leváगतott s a többi is csak nagy bajjal menekült át a határon. Visk. Barczánfalva. Borsa.

A máramarosi fölkelők több mint 7000 keresztény rabot szabadítottak meg és 8000 tatár lovat zsákmányoltak.

A kuruczok betöréséről szóló hír csak vak lárma volt.

Kevésbbé szerencsés volt Draskovich és Königsseg tábornokok vállalata Novi ellen, melyet nemcsak el nem foglaltak, de a Novi visszavonulásnál 1400 főnyi veszteséget szenvedtek, valamint Petrás tábornok támadása Zvornik ellen, mely szintén kudarcot vallott. Zvornik.

A török kormányt a nándorfehérvári szerencsétlenség anyyira megtörte, hogy mindenáron békét akart. Ennek daczára a tárgyalások lassan haladtak s 1718 tavaszán és nyarán még csapatmozgalmak is történtek; de összeütközésre a dolog nem került. A béke végre július 21-én *Pozsárevácban* (a németek *Passarovitznak* nevezik) megkötetett. A porta lemondott a temesi bánság területéről, átengedte Bosznia és Szerbia északi részét Nándorfehérvárral és Kis-Oláhországot az Olt folyóig; a béke tartama 25 évre határoztatott.

1717. A szultán már 1716-ban, a pétervárad-i vereség után meghívta Rákóczit, hogy török költségen hadat szervezve, Magyarországon a fölkelést megújítsa. Ámde Rákóczi úgy a magyarországi állapotokat, mint az európai helyzetet fölkelésre kedvezőnek nem találta s Törökországba jönni vonakodott. Midőn pedig hosszas tárgyalások után végre magát elhatározta s 1717 október 10-én Törökországba érkezett, Nándorfehérvár már elveszve és a béketárgyalások folyamatban valának. Bárha a szultán Rákóczit többé már föl nem használhatta, Viard tábornagy császári biztos azon követelését, hogy Rákóczit és bujdosó társait: Bercsényit, Forgách Simont, Csákyt és Vayt kiadja az osztrákoknak, a leghatározottabban visszautasította. Ugyanezt tette a nagyvezír 1720-ban, midőn Viard, mint császári nagykövet e követelésekkel újból előállott; annyit azonban mégis elért, hogy Rákóczi és társai Rodostóba belebektették.

Rákóczi 1735-ben bekövetkezett haláláig tovább tervezgetett, miként javíthatna hazája sorsán, de szerephez többé nem juthatott.

Pero lázadása 1735-ben.

1735. Az I. Lipót alatt Magyarországra telepített szerbek, kiknek akkor vallásuk és nemzetiségök megtartása mellett különböző szabadalmak biztosítottak, 1734-ben nagy forrongásban valának, mert a bécsi kormány nemcsak szabadalmaikat vonta el, őket német tábornokok alatt határőrvidéki csapatokká alakítván át, de sőt a tervnek megnyert Jovanovics nándorfehérvári metropolita útján az összes szerbeket a katolikus egyházba terelni s vallási szabadságuktól megfosztani igyekezett. Másrészt a magyar jobbágy nép, melyet kivált a katonatartás költségei, a *porciók* nyomtak, szintén elégedetlen volt s így nem csoda, ha az elégedetlen elemek szövetkezése jött létre.

A császári hadak az időben a lengyel örökösödési kérdésről támadt háború miatt Olaszországban és a Rajnánál valának és az alkalom a fölkelésre önként kínálkozott. Nevezetesen a dologban mindazonáltal az, hogy a mozgalmat néhány békés szent-andrási

paraszt indítja meg, ők győzvéen meg a szerb katonákat a fölkelés szükségességéről és időbeli czélszerűségéről. 1735.

A fölkelés fejei a szerbek részéről *Szegedinác Jovanovics Péter*, népszerű nevén **Pero** ezredes, pécskai kapitány, *Szevics György* alezredes és *Tököli Ranko* százados aradi, *Strba* (a magyaroknál *Csorba*) *János* őrnagy nagylaki kapitányok és *Zákó János* ezredes szegedi parancsnok valának. A magyar parasztok részéről a kezdeményezők *Sebestyén János* és *Szilasy István* szentandrásai parasztok, *Vértessy János* szentandrásai bíró, *Matolay Pál*, *Pásztor András*, *Bartha István*, *Szabó* máskép *Benedek István*, *Szántó Mihály* stb. voltak.

A magyar parasztvezetők *Rákóczi Ferencz* nevével gyűjtötték össze az elégedetlen népet, kinek bejövetelét híresztelték, magukat Rákóczi kapitányainak, pártfeleiket «*kuruczoknak*» neveztek.

Ápril 27-én Békés Szent-Andráson gyűlést tartva, a zendülők elhatározták, hogy mindenekelőtt néhány jelentékeny várat, nevezetesen Gyula, Jenő és Arad várakat kerítik hatalmukba. Gyula a Vértessy és Sebestyén által vezetett magyar paraszthad, Arad Pero ezredes, Szevics és Tököli aradi kapitányok által volt elfoglalandó. A paraszthad már másnap megmozdult és a békésmegyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket, elsősorban Tolnay István szentandrásai bérlőt, továbbá a turi vásárra utazó Hász és Frummer marhakereskedőket fosztották ki, ez utóbbiaktól 7000 forintot véve el; ápril 29-én a szolnoki őrség egy 17 emberből álló őrzőjárát verték szét, közülök négyet megölvén; ezután Békésre, majd május elsején Körös-Ladányra szálltak. Itt a fölkelők száma az ezeret már meghaladta s kilencz zászlóaljba tagozva rendszeren szervezkedett.

Május 2-án megszállta a zendülő had Sebestyén által vezetett része Gyulát és a várat «Rákóczi fejedelem ő Felsége» nevében Gyula felkérte. *Klós Máttyás* alispán azonban elhatározta, hogy a várat a megyei tisztviselőkkel és néhány hajdújával megvédelmezi s a felhívást visszautasította. Május 3-án Sebestyén a várat megtámadta, de kezdetleges fegyvereivel annak mit sem árthatott s miután a május 4-iki támadás is sikertelen maradt, Erdőhegyre vonúlt, hol Vértessy hadával egyesült. A zendülő parasztok száma

1735. itt már közel 1300 embert számlált. Itt Erdőhegynél határozták bevárni Perót és annak rácz hadát; ezt annál is inkább kénytelennek valának tenni, mert báró Orczy István hevesmegyei főispán hadat szervezett, melyhez az egri és szolnoki őrség is csatlakozott, a helytartótanács három lovas ezred összevonását rendelte el, Aradról pedig május 7-én 21 zászlóaljnyi erejű rácz csapat vonult ki a fölkelők ellen.

Aradon ugyanis időközben fontos dolgok történtek. A fölkelők követei: Bartha István és Kovács János május 1-én Peróhoz igyekeztek, hogy neki Gyula megszállása felől jelentést tegyenek és parancsait kérjék; de útközben aradi szerb katonák által elfogattak és a várparancsnokhoz vitettek. Kihallgatásuk alkalmával Pero bűnrészessége kiderült és a várparancsnok: Handtko tábornok Perót május 3-án, ép akkor, mikor Tököli Rankóval Arad német őrségének lekaszabolásáról és a vár átadásáról értekezett, elfogatta és börtönre vettette.

Erdőhegy. Szevics, Strba, Tököli s a többi szerb tisztek most nem csak hogy cserbenhagyták Perót, de sőt ártatlanságukat bebizonyítandó, készségesen vállalkoztak arra, hogy az Erdőhegynél összegyűlt zendülő hadat megtámadják és szétverik.

Május 9-én hajnali 4 órakor Szevics György főkapitány rácz serege körülkerítette az erdőhegyi «kurucz» tábornak, mely hat óra hosszat keményen védekezett, de a túlerő végre is győzött. A zendülők közül 400 maradt a csatatéren, 300-at a ráczok üldözésközben vágtak le, 169 pedig foglyul ejtetett.

A fölkelő nemesség: Orczy báró a hevesiekkal, Podhradsky a jász-kunokkal, Halász és Beleznay a pestmegyeikkel, már későn érkezett; legelsőnek Halász Péter, ki május 12-én, három nappal a csata után ért Erdőhegyre.

Telegd. A zendülők utolsó maradékát, melynél Sebestyén, Vértesy és Matolay is valának, a bihariak és váradiak május 13-án Telegdnél verték szét.

A szerb főtisztek árulásukkal magukat valóban megmentették, Pero azonban és a magyar parasztok vezetői a zendülésért halállal bünhődtek.

III. Károly második háborúja a törökök ellen.

Oroszország háborúban állott a törökkel; a császár, 1726 óta 1736. Oroszország szövetségese, az orosz követeléseket kezdetben csak diplomatai úton támogatta, de a bécsi udvari körök egy része, a megelőző lengyel örökösödési háborúban elvesztett olasz tartományokért a Balkán felszigeten kárpótlást keresendő, a császárt háborúra ösztönözte. Bárha Ausztriának a megelőző nagy háború folytán kimerült kincstára üres volt, Savoyai Jenő hercegnek 1736 ápril 20-án bekövetkezett halála után pedig elismert hadvezérrel sem rendelkezett, a császár azon föltevésben, hogy Törökország, mely úgy az oroszok, mint a persák ellen háborút viselt, számbavehető ellenállást úgy sem gyakorolhat, a háborúra hajlott; 1736 őszén azonban egyelőre csak arra szorítkozott, hogy Pálffy János gróf tábornagy alatt a futaki táborban mintegy 60,000 főt, Horvátországban Szász-Hildburghausen herceg alatt 15,000, Erdélyben gróf Wallis tábornagy alatt 10,000 főt összpontosított. A hadak egyelőre csak a határokat figyelték meg, s a hadműveleteket csak akkor voltak megkezdendők, ha az orosz sereg közeledik, a mi ez év folyamán be nem következett.

Az 1737-ik évi hadjárat. A fővezérletet a császárnak 1737. kedveskedni akaró udvari haditanács a következő évben nem Savoyai Jenő jeles tanítványára, gróf Pálffy János tábornagyra, hanem a császár vejére, *Ferencz Lothringeni hercegre* és toscanai nagyhercegre ruházta, ki mellett azonban mint felelős főparancsnok gróf Seckendorf tábornagy működött.

E választás azonban nem volt szerencsés, mert Seckendorf az önállóan működő hadvezértől megkivánt tulajdonságokkal nem bírt. Az egész haditerv alapján elhibázott volt, végrehajtása pedig oly gyarló, hogy a török ellene játszva s minimális erőkkal védekezhetett, sőt végül előnyöket is vívhatott ki.

Seckendorf első haditerve szerint a Duna mentén, Pozsárevác-Viddin irányában szándékozott működni, majd e tervet megváltoztatva, július 13-án a fősereggel a Morava mentén Nis irányában indult meg.

1737. Nis. Julius 23-án érkezett a császári sereg Nis alá, mely már július 28-án meghódolt, s itt megállapodott.

Jurkovicz. A *Hildburghausen* herceg tábornoknagy által vezényelt horvátországi hadtest a Száván július 15-én kelt át s Banjaluka felé menetelt, hova 24-én érkezett meg. Mellekoszlopai azonban már ezalatt, Müffling altábornagy Jurkoviczsnál, Raunach ezredes Osztroviczánál vereséget szenvedtek és visszatértek, a herceg által megadásra felhívott Banjaluka pedig szívosan ellenállt s a herceget ostromra kényszerítette. Ámde ezalatt egy 10—15,000 főnyi török fölmentő hadtest érkezett, mely a herceg hadának egy részét az Illasko-Brdon megverte és evvel az osztrák hadtestet az ostrom felhagyására kényszerítette. A császáriak utóvédje a törököket Klosniczénél ugyan visszaverte, de Hildburghausen mégis a Száva mögé volt kénytelen visszavonulni. A törökök egész a Szávaig követték. Hildburghausen ezután a Száva mögött ideoda menetelt, míg végre szeptember 25-én Szabácsnál a visszatért fősereggel egyesült.

Kimpolung. Wallis erdélyi hadtestének egy Ghilányi tábornok által vezetett oszlopa a törökök szoroson Oláhországba törvén, megvette július 12-én Kimpolungot, egy másik Gvadányi által vezényelt oszlopa pedig Moldvába tört be. Az egész hadtest azonban semmiféle hadászati czélt el nem ért s végül a fővezérlet parancsára augusztus 16-án Kalafathoz jutott, hogy Khevenhüller hadosztályát Viddin ostromában támogassa. Khevenhüller az erős és jól felszerelt Viddin ellenében azonban nem boldogulván, Seckendorf e hadművelettel is felhagyott, mire Wallis csapatai többszörös harcok után Erdélybe visszatértek.

Musztafapasa-Palánka. A főserég e közben még mindig Nisnél várta az oroszok közeledését; kisebb osztagai elfoglalták Musztafapasa-Palánkát és Pirot-ot, ellenben Kosovónál vereséget szenvedtek. Végül Seckendorf az erő egy részét Nisnél és Novibazárnál hagyva Uzsicén és Sokolon át a Drinához vonult. A főserég október 2-án elfoglalta ugyan Uzsiczet, de már szept. 20-án elveszett Pirot, majd október 11-én Nis is, a Sokol elleni vállalat pedig kudarcot vallott.

Radujevácz. A törökök Khevenhüllert is megtámadták a Timok mellett, s bár a szeptember 28-án vívott radujeváczai ütközetet megnyerte,

Khevenhüller mégis hátrálni volt kénytelen, november 9-én pedig Orsova tájékán a Duna bal partjára kelt át. 1737.

Az udvari haditanács az ily szerencsétlenül működő Seckendorfot Bécsbe hivatván, haditörvényszék elé állította és Grácban fogságra vetette, honnét csak Károly császár halála után szabadult ki.

Az 1738-ik évi hadjárat. A béketárgyalások ugyan az 1737-ik év folyamán sem szüneteltek, de most a fegyverszerencse által elbizakodott török került felül. Jegen Mohammed pasa nagyvezír ugyanis a békét a karlóczai békekötés alapjára akarta visszavezetni s a császártól nevezetesen Nándorfehérvár és Temesvár visszaadását, de sőt ezenfelül a Törökországba hívott *Rákóczi Józsefnek*, II. Rákóczi Ferencz idősebb fiának, az erdélyi fejedelemségbe való helyezését, követelte. A háború tehát tovább folyt. 1738.

A császár a fővezérlettel most megkínálta *Pálffy Jánost*, de az a megbizatást a mostani sokkal kedvezőlenebb helyzetben már csak azért sem fogadta el, mert a mult évben állítólag hajlott kora miatt mellőzték, «most pedig — mondá jelentésében — még egy évvel idősebb lettem». A fővezérletet tehát név szerint ismét *Ferencz Lothringeni* herczeg és toscanai nagyherczeg, a felelős főparancsnokságot pedig gróf *Königsegg* tábornagy, az udvari haditanács elnöke vette át.

Mielőtt azonban a császári főszereg még csak haditerével is elkészült volna, a törökök már a hadműveleteket is megkezdték. *Ali* boszniai pasa Visegrádnál 20,000 főt gyűjtván, megtámadta a császáriak által megszállt *Uzsiczt*, s azt három heti ostrom után márczius 23-án elfoglalta, mire a törökök Szerbiának a Szávaig terjedő részét megszállták. *Hadsi Mohammed* viddini pasa Orsovát támadta meg a Duna bal partján s azt május 8-án, *Mehádiát* pedig május 26-án elfoglalta, mire a Neipperg táborszernagy, temesi parancsnok hadtestéhez tartozó csapatok Karánsebesre vonultak vissza. Míg *Hadsi Mohammed* pasa *Mehádiát* ostromolta, *Mohammed szeraskier* mögötte május 12-én *Új-Orsova*, vagy török nevén *Ada-Kaleh* sziget-erődöt fogta ostrom alá, melyet május 28-ától kezdve *Hadsi Mohammeddel* együtt folytatott. A június 27-iki roham azonban eredménytelen volt, július 10-én pedig a törökök a császári főszereg támadása folytán az ostromot 1738.

Uzsicze.
Orsova.
Mehádia.
Új-Orsova.
(Ada-Kaleh.)

1738. félbeszakítani voltak kénytelenek s táborukat, lövegeiket visszahagyva, a Duna jobb partjára Viddinre visszavonultak.

A császári főszereg ugyanis Zimonynál és Nándorfehérvárnál táborozó részeit június 8-án Groczkónál egyesítvén, 10-én a temesi, június 28-án pedig Karánsebesnél Lobkovitz herczeg lovassági tábornok erdélyi hadtestével egyesült. A 40,000 főnyi számerővel bíró hadsereg most Mehádia és Orsova visszafoglalására indult.

Kornia. De már július 4-én **Kornia** melletti táborában megtámadtatott s csak nehéz küzdelmek után volt képes a törököket, kik Hadszi Mohammed viddini hadtestéhez tartoztak, visszaszorítani. A küzdelem azért vált nehezzé, mert a császáriak a bal szárny előtt levő kopár magaslatot elegendő erővel megszállani elmulasztották, midőn pedig déltájban Wallis tábornagy az egész bal szárnyat e magaslatra vezette, a középen támadt hézagba a törökök behatoltak, a jobb szárnyat pedig a török lovasság megkerülte s a császáriak táborába is behatolt. Csak midőn a középen betört török csapatok négy vértés ezred által visszaűzettek, dült el a harc, mert a törökök ezután az egész vonalon meghátráltak. A korniai csatában a császáriak 1300, a törökök 2000 főt vesztek.

Mehádia. A szeraszkiér ezután egész erejét, mintegy 20,000 főt **Mehádia** előtt egyesítette, de a császári sereg július 9-én megindított főtámadását nem várta be és Új-Orsova ostromával is felhagyván, Viddinre visszavonult. Mehádia 2300 főnyi török őrsége harc nélkül capitulált.

Jegen Mohammed pasa nagyvezír ezalatt 60,000 főnyi seregével Szerbiát özönlötte el, de midőn tudomást nyert arról, hogy a császári főszereg Mehádia felé nyomul elő, seregét Viddinhez vezette. Elővédével a Dunán átkelve a nagyvezír július 13-án azonnal megtámadta a császáriak által megszállt Orsovát s az ott levő császári csapatokat visszanyomta.

Orsova.

A császári főszeregnek most lett volna alkalma egy döntő támadással a győzelmet kivívni, mert a nagyvezír seregének még csak egy része állott a Duna bal partján; de Königsseg, híven a Hofkriegsrath tradícióihoz, a támadást nem merte megkockáztatni s a visszavonulást rendelte el. Jegen pasa nagy erővel vetette magát a császáriak utóvédjére, minek következtében július 16-án a **Mehádia** melletti sánczoknál nagy terjedelmű ütközet fejlődött ki, mely-

Mehádia.

ben a törökök ugyan végül visszanyomattak, de a harc a császáriak- 1738.
nak is több mint 1000 főnyi veszteséget okozott. Julius 24-én a
Mehádiában visszahagyott csapatok újból megtámadtatván, az erő- Mehádia.
döt feladni kényszerültek.

A nagyvezír ezután újból ostrom alá fogta Új-Orsovát, azt Új-Orsova.
160 lövegből lövetvén. Az erőd parancsnoka: *Kehrenberg* ezredes
még *augusztus 15-éig* folytatta az ellenállást, de ekkor a várat
feladni volt kénytelen.

A császári főszereg ezalatt visszavonulását Karánsebesről a
Berzava völgyében Dentára, majd Verseczre folytatta, ezután
Kubinhoz a Duna mellett, augusztus 19-én pedig a Dunán átkelve
Szendrő mellett szállott táborba. Itt vette *Königsegg* tábornagy a
jelentést Új-Orsova elestéről, minek következtében seregével Nán-
dorfehérvárra vonult vissza, hova szeptember 6-án érkezett meg.

Alig vonult el a császári sereg Szendrő alól, a nagyvezír Szendrő.
Ali boszniai pasát Nisről felrendelte, ki e fontos várat rövid ostrom
után szeptember 15-én elfoglalta.

Ali pasa hadteste Szendrő megvétele után Groczkánál szállt
táborba és szeptember 17-én a Nándorfehérvár előtti császári Nándor-
előőrsöket is megtámadta, de a támadást Römer altábornagy hét fehérvár.
lovassal visszaverte. Két nappal később megvették a törö-
kök Új-Palánkát. Új-Palánka.

Hogy a törökök Temesvár alá ne mehessenek, *Königsegg* a
lovasság egy részét a Duna bal partjára rendelte, megvétette egy
gyalog hadosztálylyal október 15-én *Pancsovát*, mire a törökök Új- Pancsova.
Palánkát elrombolva és elhagyva, a jobb partra húzódtak át. A törö-
kök megtámadták még a Száva mentén október 4-én Rácsát s ezzel
a hadműveletek véget értek.

A császári sereg Nándorfehérvárról most már megfogyva és
elcsigázott állapotban a Tisza mellé s végre Temesvár környékén
téli szállásokra vonult.

Az egész hadjárat ép oly eredménytelen volt, mint a meg-
előző évi, sőt még hátrányosabb, mert a török Mehádia, Orsova
megvételeivel lábát Magyarországon is ismét megvetette.

A remények ellenben, melyeket a porta *Rákóczi József* szerep-
léséhez fűzött, nem mentek teljesezésbe. Rákóczinak Magyar-
országba és Erdélybe küldött felhívásai eredménytelenek marad-

1738. tak, de sőt még a bujdosók sem fértek meg vele, s mindnyájan elhagyták, míg végre a betegség, melyben török földre lépése óta synylődött, őt 1738 november 9-én Csernovodán megölte.

1739. **Az 1739-ik évi hadjárat.** A fővezérletben a tehetetlen Königssegget a még gyámoltalanabb gróf Wallis Olivér tábornagy váltá fel, hogy a meggondolatlanul kezdett, csupán birtokszaporításra czélzó, nyomorúságosan folytatott háborút méltó módon befejezze.

A császári sereg tétlenül állott táboraiiban s Wallis csak akkor gyülekeztette, midőn híre érkezett, hogy Hadszi Mohammed pasa, az új nagyvezír közel 100,000 főnyi hadsereggel már útban van Nándorfehérvár felé. De még akkor is csak a Zimonynál összegyűjtött csapatok álltak rendelkezésre, Neipperg tábornaszernagy hadteste ellenben a Duna bal partján Beeskerek tájékán volt.

Julius 17-én Wallis hírt kapván arról, hogy a török sereg Szendrőnek tart, bár Neipperg hadteste még mindig túl volt a Dunán, megindult Szendrő felé, de ezt csakhamar megbánva Vinsicánál, a táborhelytől alig egy órányi távolságra megállapodott s a következő napokon tétlenül itt vesztegelt. Julius 21-én a lovassággal Groczkára előre tolt Pallavicini tábornok jelenté, hogy ott mintegy 4000 főnyi török had érkezett meg s a magaslatokat megszállta.

Wallis tábornagy azon föltevésben — melynek azonban semmiféle biztos alapja nem volt — hogy a nagyvezír serege Szendrőhöz még meg nem érkezhett, még 21-én este elindult Groczka felé; elől az egész, 14 ezredből álló lovasság, utána nagy távközre a gyalogság. Alig ért azonban július 22-én hajnalban az elővéd Groczkához, ott oly heves tűzbe jutott, hogy rendetlenül hátrált a lovasság zöme felé, mely még a mély útban volt. A századok egyenkint fejlődtek és egyenkint verettek vissza; így folyt ez órákon át, míg végre a gyalogság és tüzérség megérkezvén, harczzvonalat alkotott, mely mögött az erősen megfogyott lovasság oltalmat talált. Szerencse, hogy a nagyvezír, ki egész seregével állott ott, nagyobb szabású támadást nem intézett, mert ez a császári sereget végveszélybe döntheti vala. Így is a 12 órán át tartó harc roppant veszteségekbe került; 10 tábornok, 350 tiszt és 5500 főnyi legénység maradt a harcztéren.

Groczka.

A császári sereg sietve hátrált Visniczára, hova Neipperg had- 1739.
teste már reggel 7 órakor megérkezett, de parancsot nem kapván, tetlenül állva maradt. Miután a törökök a császári sereg mozdulatait követték, Wallis július 26-án a Dunán átkelt, Nándorfehérvárt sorsára hagyván.

A nagyvezír serege Nándorfehérvár alá szállott s azt ostrom Nándor-
alá fogta. A várban a császári védőőrség *Succov* altábornagy alatt fehérvár.
16,000 főből állott, s úgy élelemmel, mint lőszerrel bőségesen el volt látva, még egy hónapokig tartó ostromra is. A törökök a vivóárkok kiemelését július 28-án, a vár lövetését 29-én kezdték meg.

Az ostrom megkezdésével egyidejűleg a nagyvezír egy 16,000 főnyi hadtestet *Pancsovára* küldött, hogy a császáriak bal oldalát *Pancsova*.
nyugtalanítsa, s az ostrom zavarásában megakadályozza. Wallis elébe ment e hadtestnek, de ismét oly ügyetlenül rendelkezett, hogy a július 30-án kifejlődött ütközetben majd ismét veszélybe került. A törököket visszanyomta ugyan Új-Palánka felé, de azután Nándorfehérvárt teljesen feladva, a Temes mögé vonúlt. Wallis tábornagy a visszavonulást Péterváradig akarta folytatni, de tábornokai ebben megakadályozták s végre a császár határozott parancsára mégis kénytelen volt Zimonyra menni, hova augusztus 30-án érkezett meg.

Ez alatt a császár által meghatalmazott Neipperg tábornagy alkudozást kezdett a nagyvezírral, s *Succov* azon hamis és gyáva jelentésére, hogy a vár tarthatatlan, a békét olykép köté meg, hogy Nándorfehérvár a töröknek átengedtetik. A vár időközben ki-nevezett új parancsnoka *Smellau* altábornagy rögtön jelentette Neippergnek, hogy *Succov* jelentése hamis és hogy a vár bármennyi ideig tartható, sőt a császárnak is jelentést tett Bécsben, ki ennek folytán a Neippergnek adott meghatalmazást vissza is vonta. de mire e császári rendelet megérkezett, a béke már szeptember 1-én megkötetett.

A nándorfehérvári gyalázatos béke Savoyai Jenő összes hódításait eljátszotta. A porta visszakapta Szerbiát, Boszniát és Oláhországot, visszakapta a mérhetetlen fontosságú Nándorfehérvárt és a határt jövőben ismét a Száva és a Duna képezte.

Wallis és Neipperg ugyan a haditörvényszék által elítélve

1739. börtönre vették, de ez a Nándorfehérvár átadása által elkövetett nagy bünt már helyre nem hozhatta.

Hunyady János erős vára soha se került többé vissza Magyarországhoz.

A békét Károly október 2-án írta alá, de a sok gond egészségét annyira aláásta, hogy a következő év október 20-án, csak 56 éves korában, megszűnt élni.

A magyar trónra a *pragmatica sanctio* alapján leánya: *Mária Terézia* lépett.

Az osztrák örökösödési háború.

1740. Bármennyire igyekezett is III. Károly, a *pragmatica sanctio*-nak a külállamok által való elfogadtatása által leánya *Mária Terézia* trónöröklését biztosítani, e biztosítás még sem volt tökéletes. A *pragmatica sanctio*t a Habsburg-ház törzsállamai közül az osztrák örökös tartományok és Magyarország minden nehézség nélkül elfogadták; elfogadták — bár csak tetemes engedmények fejében — a külföldi hatalmasságok is, Bajorország kivételével, s mégis alig lépett *Mária Terézia* a trónra, az ellenségek mindenünnét föltámadtak ellene.

Először is *Károly Albert* bajor választófejedelem, ki mint trónkövetelő lépett föl, azután *II. Frigyes* porosz király, ki állítólagos ősi jogok alapján Sziléziának némely kerületeit, nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségeket követelte; mint trónkövetelő lépett föl továbbá a *szász* választófejedelem; osztrák tartományokat követeltek, a *kölni* és *pfalzi* választók, a *szárdiniai* és *nápolyi* királyok; *Spanyolország* Milanót, Mantuát, Pármát és Piacenzát kívánta; végre *Mária Terézia* ellenségeihez szegődött *Franciaország*, mely elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a Habsburg-ház hatalma véglegesen megtöressék s birodalma felbomlasztassék.

E minden oldalról feltornyosuló veszély ellenében *Mária Terézia* csupán népei szeretetére és hűségére támaszkodhatott, első sorban pedig a magyar nemzetre, mely az 1741-ik évi világtörténelmi nevezetességű országgyűlésen, a « *Vitam et sanguinem* »

híres jelenetében, kétszáz évi sérelmeit feledve, hűségét, támogató-
sát viharos lelkesedéssel ajánlotta föl. A magyar nemzet e lelkes
ajánlata nemcsak nagy erkölcsi erőt kölcsönzött a megszorult
királynőnek, de a rendek által nyomban megajánlott és a legrövi-
debb idő alatt kiállított csapatok, hadi költség és élelem lehetővé
tette Mária Teréziának, hogy ellenségeivel megnyugvással száll-
hasson szembe.

A kifejlődött küzdelem azon háborúk közé tartozik, melyek
nem közvetlenül magyar érdekekért viseltettek s nem magyar terü-
leten folytak le s ezért csak vázlatosan írjuk le, bővebben csupán
a magyar fölkelés szereplésére (a mennyiben t. i. lehetséges) és a
hadtörténelmi szempontból kiváló nevezetességű 1757-ik évi had-
járatra terjeszkedvén ki.

Mária Terézia két fő ellensége Károly Albert bajor választó-
fejedelem és II. Frigyes porosz király valának; bárha a küzdelem
e két fő-ellenséggel időben egybeesik, mégis az *osztrák örö-
kösödési háború* alatt közönségesen csak a bajor Károlylyal foly-
tatott nyolcz évi küzdelem (1740—1748) szokott értetni, míg a küz-
delem II. Frigyeszel *sziléziai háborúk* néven szokott összefoglal-
tatni. E beosztásnak megfelelően először mi is a bajorok és szövetsé-
géseik ellen folytatott osztrák örökösödési háborút, a vele
egyidejű első és második sziléziai háborútól függetlenül, tár-
gyaljuk.

Az 1741-ik évi hadjárata. A szövetség Károly Albert, 1742.
továbbá Francia és Spanyolországok, a kölni és pfalzi választók
közt 1741 május havában jött létre; Franciaország két hadsere-
get ajánlkozott felállítani, melyek egyike Maillebois tábornagy
alatt Westfáliában Hannover volt semlegességre kényszerítendő,
míg a második Belle'Isle tábornagy alatt a bajorokat közvetlenül
volt támogatandó.

A hadműveleteket a bajorok kezdték meg, elfoglalván július
30-án Passau-t, majd betörték a szövetséges francia hadak meg- Passau.
érkeztével Ausztriába, hol bajor Károly Linzben a «hü» osztrák
rendek által mint «osztrák főherczeg» üdvözlötetett. Innét Károly,
bár szándéka volt, nem tartott Bécsnek, hanem annak hírére, hogy
Magyarország egyértelműleg Mária Terézia mellett nyilatkozott, a
szövetséges hadak egy részét Ausztriában hagyva, Csehországba

1741. Prága. ment, bevette rohammal november 26-án Prágát, hol őt a szintén «hűséges» cseh rendek «cseh királylyá» koronázták.

Károly ez eredmények után Frankfurtba ment, hol a Franciaország által megnyert választófejedelmek által 1742 január 24-én mint VII. Károly, német császárrá választatott és február 12-én meg is koronáztatott.

1742. **Az 1742-ik évi hadjáratai.** A pozsonyi országgyűlés Mária Teréziának ellenségei leküzdésére első sorban a nemesség általános fölkelését ajánlotta föl, ezenkívül Magyarországból 30,000 főnyi gyalogságot, 15,000 főnyi lovasságot, mely 13 új gyalog és 15 új lovas ezredbe alakulva a hadsereghez beosztandó volt, míg Erdélyből, Horvát- és Tótországból és a határőrvidék részéről 20,000 főnyi gyalogság volt kiállítandó. A nemesi fölkelés, a jászok, kunok és hajdúk fölkelő csapatai, végre a tiszavidéki és temesi szerb csapatok egész ereje 50,000 főben határozatván meg, Magyarország Mária Teréziát 100,000 főnyi sereggel segítette.

E haderők felállítása, szervezése és begyakorlása, bár mindez a legnagyobb sietséggel hajtatott végre, mégis időbe került; az év végén mindazonáltal 9 gyalog és 11 huszár ezred és a nemesi fölkelés 16,000 főnyi állományával, harcra készen valának, ép úgy átadattak azon jutalékok, melyekkel a régibb ezredek kiegészítettek, úgy hogy összesen Magyarországból tényleg 60,000 fő került zászlók alá s állott többé-kevésbé készen, hogy királynője védelmére keljen.

A magyar nemzetnek már csupán országos nyilatkozata megváltoztatta Mária Terézia helyzetét. A hűtlen örökös tartományok, különösen Ausztria, szégyenkezve látták a «rebellis» nemzetet dynastikus hűségben tündökölni, Károly bajor választó megváltoztatta hadműveletei irányát s nem Bécsnek tart, hol már a magyar fegyverekkel találkozhatik, hanem Csehországba, hol könnyebb boldogulást remél s tényleg talál, Frigyes porosz király fegyverszünetet kér, Anglia, Hollandia lelkesednek és pénzt küldenek Mária Teréziának a háború költségeire.

E helyzet még kedvezőbbé válik, midőn a magyar nemesi fölkelők által 30,000 főre megerősödött császári sereg Khevenhüller tábornagy alatt a francziákat és a bajorokat Ausztriából kiszorította és február 13-án Károly fővárosát Munchent megszállotta és Bajorországot egész a Lech folyóig elfoglalta.

München.

A bajor választó tehát császár lett ugyan, de ezalatt kiszorított saját országából, mely magyar csapatok által lőn megszállva. 1742.

E közben Mária Terézia II. Frigyessel megkötvén a boroszlói békét, Lothringeni Károly herceg alatt 50,000 főnyi erőt egyesített, mely a francia-bajor sereget Prágában körülzárta, majd Maillebois fölmentő seregét visszanyomta s végül a francziáknak Belle'Isle alatt álló részét december 6-án Prágából kiszorítván, Prága. a cseh fővárost is hatalmába ejtette.

A német császár és a «cseh király» tehát másik «országát» is elvesztette s földönfutóvá lőn.

A háború e kedvező lefolyásában, ép úgy, mint az egyidejű első sziléziai háborúban, a magyar csapatoknak, a magyar nemesi fölkelésnek jelentékeny része volt; de hogy milyen, azt kimutatni ez idő szerint még lehetetlen.

Az osztrák hadi történetírás csak a *császári hadseregről* tud; hogy mennyi volt abban a *magyar*, azt nem akarja tudni; a magyar nemesi fölkelés előtte pedig csak úgy *irregularis* csapat, mint Trenk és Mensel pandurjai; ezekről és viselt dolgaikról külön megemlékezni pedig csak nem érdemes?

Az 1743-ik évi hadjárat. Csehország az ellenségtől megszabadulván, a cseh rendek is Mária Terézia hűségére tértek és őt május 12-én cseh királylyá koronázták. 1743.

VII. Károly a magyar csapatoknak Csehországba vonulása után országát visszavette ugyan, de nem soká bírta. A császári és magyar hadak Lothringeni Károly herceg parancsnoksága alatt 1743 tavaszán ismét benyomultak Bajorországba, megverték Minuzzi francia hadtestét Simbachnál, mire a francziák Bajorországból kivonultak, a császár székvárosát ismét elhagyni kényszerült, vezére Seckendorf pedig fegyverszünetet kötve, egész Bajorországot átadta; a bajor rendek hűséget esküdtek s Mária Terézia az ország főkormányzójává Battyányi Károly horvát bánt nevezte ki. Simbach.

A francziák Noailles marquis tábornagy által vezetett serege ez alatt a szövetséges angol-holland-osztrák sereg ellenében Dettingennél szintén döntő vereséget szenvedvén, Mária Terézia és szövetségesei egész a Rajnáig nyomultak elő. Dettingen.

Az 1744—45-ik évi hadjárat. A megelőző évi győzelmek folytán Sardinia és Szászország is Mária Terézia pártjára 1744—45.

1744—45. állottak. A háború mindazonáltal, daczára a császári és a magyar sereg fényes hadi tetteinek, melyek közül különösen fölemlítendő Lauterburg. Nádasdy Lauterburg melletti győzelme, kedvezőtlenebb fordulatot vett az által, hogy II. Frigyes porosz király újból támadásba ment át, minek következtében Mária Terézia Lothringeni Károly herceget a Rajnától Csehországba vissza hívni volt kénytelen. Ennek folytán ugyanis a bajorok visszafoglalták Bajorországot, s őket a francia hadak is követték.

Midőn Lothringeni Károly Frigyeset ügyes mozdulatokkal kiszorította, a királynő őt ismét Bajorország ellen akarta küldeni, hol azonban már Battyányi Károly nagy előnyöket nyert s az 1745 ápril Pfaffenhofen. 15-én vívott Pfaffenhofen melletti csata után Bajorországot újból megszállta. Ámde időközben VII. Károly császár meghalt, ntódja Miksa József pedig az ápr. 22-én kötött *füsseni szerződésben* örökösödési igényeiről lemondván, Mária Teréziával békét kötött. Lothringen seregét tehát nem volt többé szükséges Bajorországba küldeni.

Német császárrá 1745 szeptember 13-án *Ferencz*, Lothringeni herceg, Mária Terézia férje választatott.

1746—48. Az 1746—48-ik évi hadjárat. A háborút most már csupán Francia- és Spanyolországok folytatták. Francia részről Fontenoy. Szász Móricz, ki már 1745 május 11-én Fontenoy mellett a Cumberlandi herceg és Königsberg tábornagy seregét megverte, az Huy. Raucourt. osztrák-angol sereg fölött 1746-ban is Huy és Raucourt mellett győzelmeket aratott, minek folytán az osztrák Németalföld legnagyobb része elveszett; a spanyolok fölött Olaszországban ellenben a szerencse az osztrák fegyverek javára fordult.

A következő 1747. és 1748-ik években is Németalföldön és Olaszországban folyt a háború változó szerencsével, mígnem az 1748 október 18-án kötött acheni béke a háborúnak végét vetett. Mária Teréziát most Francia és Spanyolországok is elismerték.

A sziléziai háborúk.

A sziléziai háborúk Mária Teréziának II. Frigyessele folytatott nagy küzdelmét foglalják magukban; e küzdelem, kapcsolatban az örökösödési háborúval, az osztrák-magyar hadtörténelem legfényesebb lapjait tölti be.

Mária Terézia jogos önvédelmet gyakorolt, midőn a Szilézia birtokára (nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségekre) vágyó s az országba orvúl betörő II. Frigyes porosz király ellen fordította fegyvereit; a harc nagy, nehéz, de egészben véve dicsőségteljes volt s egyrészt a császárné és királynő nagy szellemét, másrészt népeinek odaadását és áldozatkészségét, melylyel Mária Teréziát a történelem legnagyobb hadvezérei egyikevel szemben sikeresen megvédte, méltán bámulhatjuk.

A háború rövid vázlatát a következőkben adjuk:

A sziléziai háborúk *három fő részre* oszthatnak:

1. az első sziléziai háborúra, mely 1740-től 1742-ig terjed s a boroszlói békével ért véget;
2. a második sziléziai háborúra, mely 1744 és 1745-ben folyt le s a drezdai békével fejeztetett be;
3. a harmadik sziléziai, vagy *hétéves háborúra*, mely 1756-ban tört ki s 1763-ban a hubertsburgi békében nyerte befejezését.

Az első sziléziai háború Sziléziában és Csehországban folyt le s két hadjáratból áll: az 1740—41-iki és 1742-ikiből.

1740—42.

1740 decemberben vonult be Frigyes 20 gyalog zászlóaljjal és 30 lovas századdal (mintegy 10,000 fő) Sziléziába s Szilézia protestáns lakossága által örömmel fogadtatott; *Browne* tábornok, alig 3000 emberével nem volt képes ellenállani s így egész Szilézia Frigyes hatalmába esett, ki a telet a tavaszi hadjárat előkészületeivel töltötte.

1741 tavaszán *Neipperg* altábornagy egy 25,000 főnyi sereggel indult a poroszok ellen és azok laktáborozó körletét áttörvén, a porosz sereget elválasztotta, minek megtörténtével Brieg felé tartott; de Frigyes a balszárny csapatait (most már mintegy 24,000 fő) gyorsan összegyűjtvén, *Neipperget* *Mollwitznél* megelőzte s *Mollwitz* ápril 10-én csatára kényszerítve, megverte; e győzelem Frigyesnek Szilézia teljes elfoglalását biztosította s a francziák, bajorok és szászok szövetségét eredményezte.

Frigyes, kivel fegyverszünet köttetett, Sziléziára szorítkozott, míg Csehországba a bajor-franczia csapatok törtek be.

1742-ben az osztrák győzelmek folytán Frigyes, hogy az osztrákokat elvonja, Olmütz, majd Bécs felé nyomult; de ezzel czélját el nem érve, 15,000 főt *Dessau* *Lipót* alatt Olmützben

1740—42. hagyva, Csehországba ment. *Lothringeni Károly* a dessau herceget Sziléziába visszanyomva, követte Frigyes, kinek seregével Czaslau (tulajdonkép Chotusitz) mellett találkozott; az itt 1742 május 16-án vívott csatában az osztrák sereg megveretett s Morvaországba volt kénytelen visszavonulni.

Czaslau.
(Chotusitz.)

Frigyes, szövetségeseitől segílyt nem várhatván, békét ajánlott s a *boroszlói békében* (1742 június 11-én) Szilézia legnagyobb részét megnyervén, visszavonult; Mária Terézia, hogy egész erejével a francziák és bajorok ellen fordulhasson, a békét kénytelen volt elfogadni.

1744—45. **A második sziléziai háborút** Frigyes azon aggodalom folytán indította meg, hogy az 1743-iki diadalmas hadjáratban győztes Ausztria Sziléziát ismét visszafoglalja; ezt megelőzendő, 1744 *augusztus* havában egy 80,000 főnyi sereggel benyomult Csehországba, elfoglalta Prágát s vele majd egész Csehországot.

Mária Terézia *Lothringeni Károly* seregét a Rajna mellől visszahíván, Frigyes ellen alkalmazta; Károly herceg és *Traun* tábornagy együttes törekvésének sikerült Frigyes csapatait nemcsak Csehországból kiűzni, de sőt még Szilézia legnagyobb részét is visszafoglalni.

Hohenfriedberg.
Soor.
Hennersdorf.
Kesselsdorf.

Az *1745-iki hadjáratban* azonban az ügy rosszabbra fordult; *Lothringeni Károly* előbb *Hohenfriedbergnél* (június 4-én), majd *Soornál*, *Trautenau* mellett (szept. 30-án), a szászok pedig *Hennersdorfnál* (november 30-án) és *Kesselsdorfnál* (december 15-én) megveretvén, Frigyes ismét a helyzet ura lett, s a december 25-én kötött *drezdai békében* Szilézia birtokában újra megerősítettet.

A hétéves háború

1756. **A harmadik sziléziai, vagy a hétéves háború,** melynek célja osztrák részről Szilézia visszavétele volt, a Franciaországgal és Szászországgal kötendő hármass szövetség érvénybe lépése s a készülétek befejezése után lett volna megindítandó. Frigyes azonban e tervekről tudomást nyervén, Angliával szövetkezett és 1756 *szeptember* havában egy 60,000 főnyi sereggel a teljesen készületlen Szászországra tört, elfoglalta Drezdát s azután a *Königstein*

Königstein.

és Pirna közti táborban álló 17,000 főnyi szász sereget körülkerítette; Ausztria Browne tábornagy alatt egy hadsereget küldött a szászok segítségére, de Frigyes serege egy részével annak útját elállotta s Lovositznál csatára kényszerítvén (október 1-én), az Éger folyó mögé visszanyomta; erre a szász hadsereg október 15-én megadta magát s az első hadjárat véget ért.

1756.
Pirna.

Lovositz.

Az 1757-ik évi hadjárat. Az 1757-ik évi hadjárat a sziléziai háborúknak úgy hadtörténelmi, mint hadművészeti szempontból legkiválóbb része, miért is e hadjáratot, s kivált annak a kolini csatáig terjedő részét külön és kissé bővebben tárgyaljuk.

1757.

A hadjárat bevezetése. Mária Terézia szövetségesei még az 1757-ik év kezdetén sem valának azon helyzetben, hogy hadaikkal rögtön támogatására siessenek, minek folytán Ausztria a hadjárat elején magára maradt. Frigyes hadműveleti terve e körülményen alapúlt; ő ugyanis a Csehországban álló osztrák sereget gyors előnyomulással megtámadni s egy döntő ütközetben megverni szándékozott, hogy azután egész erővel a közeledő szövetséges hadak egyike vagy másika ellen fordulhasson s azokat, ha lehetséges, egyenkint megverje. E célból a határon négy oszlopban 110,000 főt, látszólag védőfőállításban helyezett el, melyek azonban (előbb kettenként egyesülve) mindannyian Prága felé voltak menendők, hogy ott egyesülve, az osztrák sereget döntő csatára kényszerítsék.

Az osztrák hadműveleti terv, melyet a sereg fővezére, Browne tábornagy készített, szintén támadó volt, s a sereg Browne által majdnem ugyanoly módon állítottatott föl, úgy hogy minden porosz oszloppal egy osztrák oszlop állott szemben; ámde a Hofkriegsrath ezzel nem értett egyet; a fővezérlet Lothringeni Károly herczegre ruházottatott s a hadműveleti terv olyképp módosítottatott, hogy a sereg mindaddig védelemre szorítkozzék, míg a szövetséges hadak megérkeznek, hogy azután minden oldalról s egyesült erővel lehessen Poroszországra rohanni; a sereg főállítása azonban a megváltozott terv daczára is meghagyatott.

Haderők: Osztrákok: az osztrák hadsereg teljes létszáma az 1757. év kezdetén mintegy 200,000 főre ment (a helyőrségekkel együtt), melyből Cseh-, Morvaországban és Sziléziában mintegy 130,000 fő állott és pedig 108 gyalogzászlóalj és 119 gránátos

1757. század = 92,000 fő, 255 lovas század 38,000 lovas és 226 löveg. Ausztria *szövetségesei* igen tetemes segílyt ígértek; így Franciaország 100,000 főt, Oroszország 80,000 főt, a német rendek 30,000 és a svédek 25,000 főt; de e segílyhadak oly későn mozdultak meg, hogy Ausztria a hadjárat első felében magára volt hagyatva. *Poroszok*. A porosz hadsereg a hadjárat elején új alakulások s létszámfölemelések folytán szintén igen jelentékeny volt s mintegy 210,000-főre becsültetett; ebből a támadó hadműveletekre 120,000 fő volt szánva, a többi védelmi czélokra szolgált; a működő hadseregből 110,000 fő Szászországban és Sziléziában a cseh határhegység közelében állott. A fővezérletet maga a király, II. Frigyes vitte.

Az első hadműveletek a prágai csatáig. Frigyes oszlopai közül a Schwerin tábornagy alatt álló két oszlop április 18-án indult meg sziléziai fölállításából s a trautenauai és nachodi szorosokon átvonulva, Königinhofnál egyesült, hogy azután Jitschin és az Iser felé tartson; a Serbelloni s később Piccolomini alatt a felső Elbánál álló oszlop mitsem tett arra, hogy akár Schwerin egyesülését, akár előnyomulását megakadályozza. A többi oszlopok mindannyian április 20-án indultak meg. Dessau, hogy az osztrákok figyelmét magára vonja, Zwickauból Éger felé nyomult be Csehországba; Ahremberg ennélfogva Égernél vonta össze csapatait. Mihelyt ez megtörtént, Dessau, irányát elhagyva, északkeletnek tartott, hogy Komotau és Brüx irányában végrehajtott oldalmenettel a Peterswalde-Aussig-Lobositzon át akadálytalanul közeledő s a király által vezetett fősereggel egyesüljön, mi Laun-nál, az Éger völgyben tényleg meg is történt. Az egyesült sereg előbb az Éger völgyén keletnek tartva, Brown-t Budinról való visszavonulásra bírta, majd Prágának tartott. Browne időközben Ahremberg oszlopát magához vonván, szintén Prágába vonult, s a Moldva jobb partjára ment át. Frigyes május 2-án ért Prága alá s azt nyugotról körülfogta.

Az összes oszlopok közül csupán a Zittauból bevonuló Bevern Reichenberg. lón föltartoztatva és pedig április 21-én, Königsberg Reichenberg-nél erős állásban levő csapatai által.

Königsberg jobb szárnya a posványos Neisse folyóra, bal szárnya a Jeschkenberg erdős oldalaira támaszkodott; a kö-

zépen lévő sikon állott az osztrák lovasság három harc- 1757.
vonalban.

Bevern előbb a jobb szárny és a közép ellen intézett támadásokat, de ezek az útegek és az erdőben álló gyalogság tüze miatt sikertelenek maradtak; ekkor a főtámadás ez erdős hegyoldal ellen intéztetett, s az hosszasabb küzdelem után elfoglaltott; a poroszok ezáltal az osztrák föllállítás oldalába, sőt hátába is jutván, Königsberg elrendelte az oszlop visszavonulását Liebenauba. Az oszlop néhány napig itt maradt, de azután hallva, hogy a poroszok Jungbunzlaut, sőt egy különítménnyel már Turnaut is elfoglalták, Königsberg Weisswasser felé kitérve, Alt-Bunzlau és Brandeison át Prágába vonúlt.

A prágai csata. Frigyes időközben megtudta, hogy Serbelloni, illetőleg Piccolomini helyére Daun neveztetett ki, s hogy e hadtest, valamint a Morvaországban álló csapatok is parancsot kaptak, hogy Prágába menjenek, hol a főparancsnokságot április 29-én Lothringeni Károly herczeg vette át; ennél fogva elhatározta, hogy a prágai sereget még Daun megérkezése előtt megtámadja. Prága.

E végből 22,000 embert Keith tábornagy és Dessau herczeg alatt a Moldva bal partján hagyva 26,000 emberrel (20 zászlóalj és 40 lovas-század) átkelt a jobb partra, hova Schwerin serege (44 zászlóalj és 88 lovas-század) csatlakozandó volt.

Az osztrák 70,000 főre menő sereg a Prágától keletre elterülő, északon magasabb és meredekebb, dél felé azonban mindinkább ellapuló magaslatok alján foglalt állást; a bal szárny, a Ziska-hegy alatt egész a Moldváig, s másrészt egész Hloupetinig terjedt, hol a föllállítás közepe volt s két harcvezonalat képezett, arczczal északnak; e szárnyat maga Lothringeni Károly vezényelte; Hloupetininnél a föllállítás megtört s a tovább, egész Sterboholyig, terjedő jobb szárny keleti arczvonallal bírt; e szárny négy harcvezonalban állott s Browne által vezetett; a harmadik és negyedik harcvezonal azonban Ahremberg külön parancsnoksága alá helyeztetett s tartalékot képezett. Ezenkívül, tehát körülbelül Sterboholy és Hostiwarz közt, állott a hadsereg Hadik tábornok által vezetett egész lovassága.

Az arczot észak és kelet felé a Keige melletti tavak iszapos medrű és a magaslatok felé meredek partokkal bíró lefolyása védte

1757. és határolta; ezenfelül az arcvonal mentén, különösen kelet felé lövegállások voltak készítve, s ezek erősen fölszerelve készen állottak. Sterboholytól délre nedves rét terült el, azután pedig a Wimbach patak következett, mely a már érintett magaslatokat dél felől határolta.

Frigyes május 5-én este a Podbab és Seltz közt vert hidon kelt át a Moldván és Schwerin seregével május 6-án reggel a híd és Tablitz közt elterülő sikon egyesült; a sereg azután oldalmenettel az osztrák csapatok bal szárnyával szemben fejlődött, a király pedig Schwerinnel az osztrák fölállítás körül kémszemlét tartott. A kémszemléből a király arról győződött meg, hogy az osztrák fölállítás bal szárnya és közepe megközelíthetetlen, jobb szárnya ellenben sikerrel támadható meg; ennélfogva az oldalmenet az osztrák fölállítással párhuzamosan tovább folytatott mindaddig, míg Schwerin seregének éle Sterboholyig ért; ekkor mindkét rész megállapodván, csatarendbe állott.

A támadást Winterfeldnek Sterboholy és Hostowitz-czal szemben álló hadosztálya kezdte meg, mely idő alatt a porosz lovasság 65 százada e hadosztály bal szárnyára, az osztrák-magyar lovassággal szemben vonult föl és Schöneich herceg által háromszor rohamra vezényeltetett; Hadik tábornok azonban, ki az osztrák-magyar lovasságot vezette, mind a három rohamot fényesen visszautasította; Winterfeld szintén visszavettétvén, Sterboholy mögé volt kénytelen visszavonulni.

Frigyes ekkor lovasságát még húsz századdal megerősítette, Warnery ezredes pedig az osztrák-magyar lovasság jobb oldalába került; e kettős támadás által lovasságunk visszafordulásra kényszerítettet; ugyanez időben Schwerin is újabb támadást intézett, mi végből a második harcvezonalat is előre vonta; e támadás, bár maga Schwerin elesett, teljes sikert aratott; az osztrák gyalogság, miután vezére, Browne, egyik lába ellövetvén, súlyosan megsebesítve összerogyott, hátrált, miközben még saját lovasságával is összezavarodott; még tökéletesebb lón a poroszok sikere azáltal, hogy Frigyes csapatai egy részével Hloupetinből az osztrák sereg kiálló szögletére heves támadást intézett, s így a két szárnyat egymástól elválasztotta. Ezután nagyobb számú csapatokat és tüzérséget is vonván a megnyert magaslatokra, honnét az osztrák jobb

szárny arczvonulatát hosszában löhette, e szárnyat állása teljes elhagyására s Zabiechlitz és Michle irányában való visszavonulásra bírta. 1757.

Lothringeni Károly az elkülönített bal szárnyával egy ideig még tartotta magát, de azután Prága erődítményeibe vonult vissza, hol a porosz sereg által körülzároltatott. A megvert jobb szárny háborítás nélkül Beneschau felé menekült.

Az osztrákok vesztesége 13,500 fő, 1300 ló, s 60 löveg volt; a poroszok szintén 13,000 embert veszítettek.

A kolini csata. A Daun tábornagy vezérlete alatt álló fölmentő sereg május 6-án, a prágai csata napján, zömével Böhmisch-Brodig, elővédével Auvallig érkezett csak, s így a csatában már részt nem vehetett. E sereg feltartóztatására Frigyes Bevern herceg alatt 22,000 embert küldött s azután Prágát körülzárolta, hogy a várost és a benne lévő 40,000 főnyi sereget éhség útján megadásra bírja, miközben a várost 50 nehéz lövegből és mozsárból lövette. Lothringeni Károly május 20-án egy sikertelen kirohánást intézett. Daun ez idő alatt mindent elkövetett, hogy seregét, mely a Beneschauból csatlakozókkal együtt is csak 35,000 főre ment, növelje; de csak június 12-ike körül érezte magát elég erősnek az előnyomulásra, a midőn Bevern hadtestét visszanyomni kezdte.

Frigyes ekkor elhatározta, hogy Prága sorsát egy második csatában eldönti. E végből június 14-én 12,000 emberrel Bevern seregéhez csatlakozott, hogy vele együtt a Kolinnál álló osztrák Kolin. sereget megtámadja. A porosz sereg e szerint 34,000 emberből állott, közte 16,000 lovassal s 22 zászlóaljba és 116 lovas századba volt alakulva. Daun serege 53,000 fő kivonuló létszámmal bírt, közte 18,000 lovassal; tagozása 51 zászlóalj, 42 gránátos század, 151 lovas század és 24 gránátos és karabélyos lovas-század.

Kolin Prágától nyolcz mértföldre keletre fekszik az Elba bal partján; a tulajdonképeni csatatér Kolin és Planian között a Petschwarez és a Radovestnitzi patak közt terül el, a prágai országúttól délre. Az osztrák sereg eredetileg ugyan a Városra és a Petschwarez patakok közt állott föl, midőn azonban Frigyes ez állásnak arczban és a bal szárnyban való megtámadhatlanságát látva, kelet felé húzódott, Daun is új fölállítást vett és pedig a Kolin és

Hrademin közt fekvő két magaslaton olykép, hogy jobb szárnya a Kamaiki hegyre, bal szárnya a Petschwarz patakra támaszkodott; az osztrák gyalogság zöme a két magaslaton volt, egy része pedig Krzechorz falut és az attól keletre fekvő erdőt is megszállta; a lovasság egy része a két emelkedés — tehát a gyalogsági szárnyak — közt, továbbá mint harmadik harcztvonala a jobb és a bal szárny mögött, végre egy tetemes rész Nádasdy alatt, mint tartalék a közép mögött állott; a tüzérség az arcztvonala előtt kedvező felállításokban volt elhelyezve.

A porosz sereg a vonalharczászat hadrendje szerint alakúlva, Kaurzimból, hol Frigyes serege Bevernnel egyesült, előbb északnak, majd látva, hogy az osztrák fölállítás sem a bal szárnyban, sem arcztban meg nem támadható, Planiantól Kolin felé a prágai országút mentén haladt előre s így az ellenséges hadsereggel szemben oldalmenetet hajtott végre. A sereg élén Hülsen tábornok hét zászlóaljból álló elővéd-dandára ment, ezt Ziethen követte 55 lovas-századdal, végre a főszereg és a jobb szárny-lovasság következett. Az oldalmenet nyilvánvaló célja az volt, hogy az osztrák sereg jobb oldala ellen átkaroló támadás intéztessék.

Az elővéd Ziethen lovas hadtestével a főszereget jóval megelőzte s már délelőtt 10 órakor az osztrák jobb szárny elé érkezvén a Krzechorz helységben és erdőben álló, majd az osztrák jobb szárny csapataival is, harcztba bocsátkozott; Hülsen az érintett helységben és az erdőben lévő csapatokat ismételt támadás után elűzte ugyan s Ziethen a jobb szárny lovasságát visszavetette, a jobb szárny-gyalogság ellen azonban sem az egyik, sem a másik nem boldogult, részint mivel Daun e szárnyat folyton erősítette, részint pedig, mivel a tüzérség hatásos kartácstüze minden kísérletet megghiúsított.

Már hat sikertelen támadás történt e szárnyon és a főszereg még mindig nem érkezett támogatásra; ennek oka az volt, hogy Frigyes, midőn az általa vezetett bal szárnyal Chozemitzel szembe ért, erős tüztbe jutván, megállapodott s a bal szárny előretolásával az osztrák fölállítás ellen előnyomult. A balra bekanyarodásnál azonban a csapatok annyira szétjutottak, hogy majd az egész második harcztvonala a hézagok kitöltésére kellett fölhasználni; az osztrák tüzérség a porosz csapatokat ez alatt folyton

1757. lőtte, mi folyton nagyobb zavart támasztott. E zavart fölhasználva, Daun a középén álló s Nostitz által vezényelt lovasságot támadásra indította, míg a bal szárnyon Nádasdy a tartalékkal, melyet a Stierenberg által vezényelt bal szárny lovassággal szaporított, Novi-Miestó irányában előre tört és 70—80 lovas századdal remek rohamot intézett a porosz jobb szárny ellen, mely e rohamot föltartóztatni képtelen lévén, azonnal hátrálni kezdett.

Hiába igyekezett Ziethen, hiába maga a király, ki a jobb szárnyról összeszedett lovasság egy részét személyesen vezette rohamra, az osztrák, illetőleg magyar lovasság rohamát föltartóztatni, s szétvert jobb szárnyát újra előre vezetni; ez oly tökéletesen meg volt verve, hogy csak a futás nyújtott menedéket.

A megvert porosz sereg Planian, majd Nimburg irányában futott vissza s a győzelem teljes volt. A porosz seregnek a hét órán át tartó küzdelem 14,000 emberbe, 1700 lóba, 45 lövegbe s 22 zászlóba került; az osztrák veszteség 8000 ember s 2800 ló volt. Daun a megvert sereget nem üldözte s csak lassan vonult Prága felé, hol junius 24-én a körülfárasztás alól fölmentett sereggel egyesült, melylyel most összesen 100,000 fővel rendelkezett; Frigyes több helyen megállapodva, lassan vonult ki Csehországból.

Ezen, az osztrák-magyar hadseregre oly dicsőséges csatának — melynek emlékére a Mária Terézia-rend alapított — vázlatát a 426-ik lapon foglalt rajz mutatja.

A Mária Terézia-rend legelső nagykeresztesei a kolini csata hősei: gróf Daun tábornagy és a magyar lovasság kitünő vezére, gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornok, valának.

A francziák főserége *D'Estrée* tábornagy alatt 100,000 fővel alakult meg s a *Cumberland* herczeg által vezetett angol sereget *Hastenbecknél* szétvervén (jul. 27-én), elfoglalta Hannovert, Braunschweigot és Hessent; egy másik francia sereg *Soubise* herczeg alatt Szászország segélyére indult. Frigyes *Bevern* és *Winterfeld* tábornokokat állítván az osztrák sereggel szemben, maga a Soubise által vezetett francia sereg ellen fordult s a francziáktól Erfurtot és Gothát szerencsésen visszafoglalván, egyelőre Erfurtban figyelő helyzetben maradt.

Itt vette a rémhírt, hogy magyar hadak Hadik András altábornagy alatt székvárosa Berlin ellen menetelnek. E hír igaz is

volt. Hadik ugyanis október 11-én 5100 főnyi csapattal, melyben 1100 magyar huszár és 2100 magyar gyalogos volt, Elsterswerdáról elindulván, október 16-án **Berlinbe** érkezett, s míg *Újházy* ezredes vállalatát Frigyes ellen fedezte, a király székvárosát megtámadta, két zászlóaljnyi porosz helyőrségét szétverte és a várost, melyből a porosz királyné futva Spandauba menekült, 235,000 tallér erejéig megsarczolván, ép oly gyorsan, mint jött, visszatért. Hadik egész vesztesége 88 ember volt, ezek közt a derék *Babocsay* tábornok, ki a roham alkalmával elesett. Frigyes Dessaui Móricz herceg gyalog és Seydlitz lovas hadtestével erőltetett menetekben sietett Berlin védelmére, de már későn érkezett s Hadik visszatérését sem volt képes megakadályozni.

Boszúságát kitölthette azonban a francziákon és a német birodalmi seregen, melyek Soubise és Hildburghausen által vezetett egyesült hadát november 5-én *Rosbachnál* csúfosan megverte. Ezután Frigyes ismét Sziléziába tért vissza, hol időközben az osztrák hadak újabb eredményeket vívtak ki.

Gróf Nádasdy Ferencz ugyanis megvervén Winterfeld hadtestét **Moysnál** (szept. 7), ostrom alá fogta **Schweidnitz** várát s azt november 13-án megadásra kényszerítette, minek folytán **Bevern Boroszlóra** vonult vissza; itt Lothringen és Nádasdy által csatára kényszerítettén, november 22-én súlyos vereséget szenvedett s maga is fogságba került.

Frigyes Sziléziába érkezve, minden erejét az osztrák főszereg ellen egyesítette és a december 5-én vívott **Leuthen** melletti csatában Lothringent és Daunt meg is verte. Erre az osztrák-magyar hadak Csehországba vonultak vissza és Szilézia, Schweidnitz kivételével ismét Frigyes kezébe került.

Az 1758—62-ik évi hadjáratok. A hadjáratot *1758-ban* Braunschweigi Ferdinánd kezdte meg az angol-hannoveri sereggel és a francziákat a *Crefeld* melletti csata (jun. 23) után egész a Rajnáig visszaszorította; de azután a második francia sereg ellen védő harczt folytatott.

Frigyes hadműveletei első sorban **Schweidnitz** visszafoglalására, mi ápril 16-án sikerült és **Olmütz** ostromára szorítottak, de innét, miután ostromanyagát *Laudon* altábornagy **Domstadlnál** junius 30-án rajtaütéssel elfoglalta, visszanyomatott. Ekkor az

1758—62. oroszok ellen fordult, kiket a *Zorndorf* (2 mfd Küstrintől é.-k.) melletti döntő csatában visszavert (aug. 28-án); onnét Szászországba visszatérve, Daun által Hochkirchnél rajtaütés útján megveretett (okt. 14 én). Frigyes ekkor Sziléziát tisztította meg az ellenséges csapatoktól, majd visszatérve Szászországba, Daun seregét Csehországba visszavonulásra kényszerítette s így az év végén ismét úgy Szilézia, mint Szászország birtokában maradt.

Kunnersdorf. Az 1759-iki hadjárat első nevezetesebb eseménye a Kunnersdorf (1 mfd Frankfurt a/O. K.) melletti csata augusztus 12-én, melyben Frigyes az egyesült osztrák-orosz sereggel szemben (Laudon és Soltikoff) oly nagy vereséget szenvedett, hogy Berlin védelmére kellett sietnie.

Szászországban egy Fink tábornok alatt álló 12,000 főnyi porosz sereg Maxennél (1 mfd Pirnától ny.) Daun serege által körülfogatván, megadásra kényszerítettett; csak a nyugaton aratott Frigyes sikert, hol Braunschweigi Ferdinánd Broglio tábornagy francia seregét *Mindemél* (Weser mellett) döntőleg megverte; Frigyes különben ez évben tisztán a védelemre volt utalva.

1760-ban a háború szintén a poroszok vereségével kezdődött, a mennyiben Fouqué hadteste *Landshutnál* (Lausitz) elfogott; de a *Liegnitz* (Szászország) melletti döntő csata (aug. 18-án) visszaszerezte Sziléziát. Frigyes ekkor az osztrák és orosz csapatok által megszállt *Berlin* védelmére sietett, majd az ellenség elűzése után ismét Szászországba, melyet a Daun és Lascy fölött kivívott Torgau melletti csatában (nov. 3-án) ismét visszahódított.

Az 1761-ik év Frigyesre nézve még veszedelmesebben kezdődött. Szászországot Daun foglalta el; Laudon Sziléziában haladt előre; Poroszország az oroszok, Lengyelország (Posen és Pomeránia) a svédek kezébe jutott; két francia sereg, összesen 150,000 fővel, jött át a Rajnán; Spanyolország a koalícióhoz csatlakozott; Anglia megszüntette a segélypénzeket. Csak egy szerencséje volt Frigyesnek és ez a vezérek egyenetlensége volt; így az egész év tétlenül múlt el s Frigyes a legnagyobb veszélyből szerencsésen kimenekült.

Az 1762-ik utolsó hadjáratban Frigyes helyzete az oroszoknak és svédeknek a szövetségtől való visszalépése folytán, nagyban javult. Frigyes mindenekelőtt Daun ellen fordult és seregét

Burkersdorfnál és *Reichenbachnál* (mindkettő Schweidnitz mellett) visszanyomta; Braunschweigi Ferdinánd a francia hadakat visszatérésre bírta, a király elfoglalta ismét Schweidnitzet, testvére Henrik pedig *Freiberg* (Szászország) mellett döntő csatát nyert Hadik fölött (okt. 29-én).

1758—62.

Vége nov. 24-én fegyverszünet kötött; ezt az 1763-ik év február 15-én kötött *hubertsburgi* béke követte, melylyel a hét-éves háborúnak, a régi viszonyok megmaradásával, vége szakadt.

Az erdélyi oláh lázadás.

Az erdélyi oláh nép nem képezett — mint a magyar, székely és szász — külön nemzetet és semmiféle politikai jogokkal nem bírt, de sőt vallása, a görög nem egyesült, sem tartozott a törvényesen elismert, hanem csak a túrt felekezetek közé. A teljesen szolgaságba sülyedt, elaljasodott, a műveltség legalsó fokán álló oláh nép nagy tömege mindazonáltal a politikai és vallási szabadság hiányát alig érezte, de annál inkább érezte ama súlyos terheket, melyeket jobbagyi állapota magával hozott; a földesúr önkényét, melynek védtelenül ki volt szolgáltatva, az inséget, a nyomort, melyben tengődött. Ily körülmények közt nem csoda, ha az oláh nép, József császár emberbaráti érzelmeiről, a nemesség kiváltságainak némely részben való megszüntetéséről hallva, a maga sorsának is javulását, a jobbagyságnak megszűnését és az oláh népnek az ország többi lakosaival egyenlő jogokban való részesítését remélte. Midőn azonban mind e változások be nem következtek, de sőt a zalatnai kincstári uradalom jobbagyai, midőn sérelmeikről panaszt tennének, ezek orvoslása helyett súlyos büntetésekkel sújtattak, forrongás támadt, mely némely izgatók, nevezetesen *Ursz Miklós*, másnéven *Hóra*, *Kloska János* és *Krizsán György* által folyton élesztve, lázadásban tört ki.

1784—85.

Hóra és társai elhitték a szegény néppel, hogy a császár a nép állapotának javítására már több rendeletet adott ki, de azokat az urak és nemések végrehajtani nem engedik, majd ismét azon hír terjedt el, hogy a császár az urakra és nemességre megharagudván, az oláh népnek a szolgaság alól való fölmentését Hórára

1784—85. bizta s neki meghagyta, hogy az urakat és nemeseket az oláhok segítségével fenytse meg, irtsa ki.

Midőn Hóra 1784 október 31-én Nyirfalván gyűlést tartott, oda nagy tömeg csődült, mely Hóra és társai szavait vakon hitte; innét az oláhok Káposztafalvára mentek, hol újabb néptömeg csatlakozott hozzájuk. Hollaky, Zaránd megye alispánja, a nyirfalvi gyűlésről hírt kapva, oda sietett; az oláhok azonban már ekkor Káposztafalván voltak, hova az alispán Gál és Naláczy szolgabírákat küldte. Ezek éjjel Káposztafalvára érve, Krizsánt azonnal elfogták, de a zajra összefutott nép Krizsánt kiszabadította, a szolgabírákat pedig agyonverte.

Ez indította meg a lázadást. A vértől feldühödött tömeg november 2-án Körösfalvára, másnap Kriscsórba ment, hol a földesúri családot, a ref. lelkészt és családját, a szolgabíró kegyetlenül agyonverte, itt 18, a szomszéd Bródban 13 embert gyilkoltak le, november 3-án N.-Ribiczen már 42 személy gyilkoltatott le; rövid napok alatt pedig a most már föltartóztathatlan vérszomjas tömeg pusztításaként 80 helységben 232 nemesi udvarház volt romban, lakói pedig — ha idejekorán el nem menekültek — lemészárolva.

Báró Bruckenthal kormányzó és Preiss altábornagy küldtek ugyan ki csapatokat, de hallatlan korlátoltságukban csak *nézőknék*, a fegyver használatát a csapatoknak megtiltván. Ez az oláhokat még jobban fölbátorította, mert hisz e bárgyú rendszabályban Hóra és társai hazugságát, hogy a császár nekik a gyilkolásra szabad kezet adott, megerősítve látták s a lázadás, gyilkolás rohamosan terjedt. A vérben gázoló tömeg száma 15,000-re emelkedett, s most már várakra is támadt.

Abrudbánya.
Déva.

November 4-én Krizsán megrohanta **Abrudbányát**, azt földülta s magyar lakosait legyilkolta, november 7-én **Dévát** rohták meg az oláhok. De ekkor már a nemesség és a lakosság, látva hogy a katonaság által nem oltalmaztatik, maga ragadt fegyvert s Zeyk János hunyadmegyei alispán vezetése alatt a támadást visszaverte, mi közben 70 oláh elesett, az elfogott 44 pedig rögtönitő bírósági eljárással nyomban kivégeztetett. Ennek daczára földülattak még Offenbánya, Szolcsva, Toroczkó, Igenpatak, Alvincz, Boreberek s számos más község.

Bruckenthal mindennek daczára tartózkodott az erőszakos

beavatkozástól s a főczinkosok fejére 20 frt díjat tűzvéni és Schultz alezredes alatt mintegy $\frac{1}{2}$ század székely huszárt kirendelvén, ezzel eleget vélt tenni. Schultz a már 30,000 főre szaporodott oláh-sággal nem végezhetvén, alkudozni kezdett. Ámde most már Hóra független oláh fejedelemségről álmodozott, Hunyad- és Zaránd-megyét hívei közt fölosztá, a királyi épületeket és a körösbányái állami pénztárt kirabolván, nekik kincseket osztogatott, minek folytán a nép valóban oly tisztelettel környezé, mely csak fejedelmeket illet meg.

Végre maga a császár lépett közbe. Preiss altábornagy helyett Erdély parancsnokául Fabris altábornagyot nevezvén ki, ez megfelelő számú csapatot alkalmazott, Hóra fejére pedig 300 arany díjat tűzött.

Hóra és tábora mind szorosabban körülfogatván, a hirdetett bünbocsánatot a tömeg legnagyobb része elfogadta s az oláh tábor rövid napok múlva föloszlott; csak Hóra, Kloska és Krizsán, kik kegyelmet nem remélhettek, bújdostak tovább a hegyek közt. De Kray székely alezredes, a későbbi hadvezér, kikutatta őket a havasokban és 1785 január 1-én mindhármát elfogta. Hóra és Kloska kerékbe törettek, Krizsán ellenben, magát börtönében fölakasztván, a büntető igazságszolgáltatás kezét kikerülte.

Az esztelen lázadásnak 4000 magyar úr és nemes esett áldozatul, míg az oláhok közül alig esett el több 1500-nál.

József császár ezután bocsátá ki az 1785 augusztus 21-én kelt s a jobbágyviszonyok rendezését czélzó rendeletét, mely a jobbágyság sorsán tényleg sokat könnyített.

II. József török háborúja.

A háború okai. József császár az aldunai kereskedelem szabadságát mindinkább korlátozó török kormány ellenében ingerült levén, az orosz czárnő II. Katalin ajánlatát, hogy a török ellen vele szövetséget kössön, szívesen elfogadta, remélvén, hogy e háborúban Nándorfehérvárt és vele Bosznia, Szerbia és Oláhországnak azelőtt a magyar koronához tartozott részeit visszaszerezheti. A háború nem soká váratott magára, mert Abdul Hamid szultán,

1787. a Krim-félszigetnek az oroszok által történt elfoglalása és az itt volt tatár állam megsemmisítése, valamint más okok miatt is 1787 augusztus 24-én Oroszországnak hadat izent.

Hadi tervek. A császár a hadi készülődéseket nagy erélylyel hatotta végre s a futaki és zimonyi táborokban már 1787 végével tekintélyes számú hadak állottak.

Nándor-
fehérvár.

A hadműveletek kedvező bevezetéseképe a császár az 1687-ik év december 2-ára következő éjjelen kísérletet tétetett arra, hogy a töröktől Nándorfehérvárt rajtaütés útján elfoglalja. A kísérlet azonban állítólag a nagy köd, de valóságban talán a vállalkozók gyámoltalansága miatt kudarcot vallott; egy második hasonló kísérletet már a törökök készültsége hiúsított meg. A hadjárat maga a következő évre halasztatott.

Azon haderőkön kívül, melyeket a császár a kétes magatartást tanusító poroszok megfigyelése végett Cseh- és Morvaországban hagyni kényszerült, minden egyéb hadak a török háborúra készítették elő, minek folytán az év elején egy hatalmas, 250,000 főt meghaladó sereg, melyben 42,000 magyar volt, állott a császár rendelkezésére.

Ennek fele, 57 gyalog zászlóalj és 44 lovas osztály, mint fő-sereg II. József császár és Lacy tábornagy vezetése alatt volt működendő és a futaki és zimonyi táborokban állott. Másik fele *öt hadtestet* alkotott s következőképe állott készültségben: *De vins*, később *Lichtenstein* altábornagy, 17 zászlóalj, két lovas osztály-Horvátországban, *Mittróvszky* altábornagy 12 zászlóalj Szlavóniában, *Wartensleben* altábornagy hét zászlóalj, hat lovas osztály a temesi bánságban, *Fabris* altábornagy 12 zászlóalj, 11 lovas osztály Erdélyben, végre *Coburg* lov. tábornok hét zászlóalj és hat lovas osztály Galicziában.

A megállapított hadi terv szerint a fő-sereg mindenekelőtt Nándorfehérvárt volt ostromlandó s ennek eleste után s reá támaszkodva a netán közeledő török sereget volt leküzdendő; a horvát-szlavon hadtestek Boszniába kellett hogy benyomúljanak, a galicziai hadtest az oroszokkal az érintkezést fölkeresvén, ezekkel párhuzamosan Erdélybe, majd az erdélyi és bánsági hadtesttel Viddin ellen volt működendő.

1788.

Az 1788-ik évi hadjárat. A hadizenetet a császár Kon-

stantinápolyban 1788 február 9-én adatá át s az ellenségeskedések 1788.
még e napon megkezdődtek.

Nevezetesen a horvát hadtest megtámadtatá **Dubiczát** még Dubicza.
február 9-én, de eredmény nélkül; február 12-én a jelentéktelen
Dreznik bevételét, a **Novi** ellen szintén február 9-én végrehaj- Dreznik.
tott támadás azonban ép úgy, mint a dubiczai, kudarcot vallott, Novi.
nemkülönb a szlavon hadtestnek **Török-Gradiska** elleni vállalata T.-Gradiska.
is. A bánsági hadtestnél **Papilla** tábornok megvette febr. 9-én **Orso-**
vát, melyet a törökök megszállva tartottak. Ezután a Száva mentén Orsova.
és a bánsági hadtestnél csak jelentéktelen csatározások mentek
végbe, melyeknél a császári csapatok csupán védekezésre szorítkoztak.
Hasonló volt a viszony az erdélyi hadtestnél, mely a határszorosokat
tartotta megszállva; ez utóbbinak harczaiból fölemlítendő a **Vulkán**
szoros védelme márczius 21-én, továbbá a **Sinaia** kolostor megvédelmezése
márczius 28-án a székelyek által, kik bár csak 300-an voltak, a török nagy
erővel végrehajtott támadását visszaverték; az ütközet után 400 török
holttest feküdt a kolostor előtt, míg a székelyek 60 főt vesztek.

A főszereg tétlenül állott s csak midőn a császár márczius végével
a táborba érkezett, mozdult meg akként, hogy az egész erő Zimonynál
egyesült, s **Bezsanja** mellett a Duna és Száva közt töltés építésébe
fogott. Az időt kitöltendő, a császár a szlavoniai hadtesttel ostrom
alá fogta **Szabácsot**, mely négy nap múlva, április 24-én meghódolt.
Ezután úgy a főszereg, mint a szlavon hadtest körletében hónapokon
át tartó nyugalom következett. Szabács.

A horvát hadtestnél **Lichtenstein** április 25-én újból rohamot
intézett **Dubicza** ellen; de nemcsak hogy a nagy veszteségekkel Dubicza.
végrehajtott roham kudarcot vallott, hanem az ostromlók még egy
fölmentő török hadosztály által is megtámadtattak, miközben a
császáriak újabb veszteségeket szenvedvén, az ostrommal föl kellett
hagyni s **Lichtenstein** az **Unna** mögé vonúlt. Ezután ismét kisebb,
jelentéktelen csatározások folytak.

A törökök, kik mindez ideig **Nándorfehérvár** ostromát várták,
főerejükkel **Viddin** és **Kladova** közt állottak. Midőn azonban
Juszuf pasa nagyvezir látta, hogy a császári főszereg tétlenül
marad Zimonynál, a kezdeményezést ő ragadta meg. Augusztus 7-én
Kladovánál 70,000 fővel a **Dunán** átkelvén, **Papilla** tábornok

1788. Orsovánál álló dandárát szétverte, mire az ágyúit ott hagyva, futva menekült Mehádiára, hol a bánsági hadtest zöme elsánczolt táborban állott. Augusztus 10-én megtámadták a törökök *Stein* őrnagynak a Pescabara vagy Veterani-barlangban álló különítményét, mely bár ekkor 400 főt veszített, a barlangot a hó végéig mégis tovább védelmezte, s csak augusztus 30-án adta föl. A török főserég elővéde ez idő alatt, augusztus 17-én a bánsági hadtest Mehádia előtt, *Lazu-Marénál* levő erődített állását támadta meg; kevés napok múlva megérkezett az ellenséges főerő is és újabb támadásaival végre Wartensleben altábornagyot augusztus 27-én az erődített állás elhagyására és Karánsebes irányában való visszavonulásra kényszerítette, mi közben a császáriak a török tűzéréség részéről tetemes veszteségeket szenvedtek.

A császár a törökök első mozdulatainak hírére a sereg felét Gemmingen tábornoszernagy alatt Zimonymnál hagyva, azonnal megindult Wartensleben támogatására, de vele csak szeptember 4-én egyesülhetett s az egész erő már ekkor, a seregben dúlt betegségek következtében, alig volt több 30,000 főnél. A bánati hadtest ekkor Fényesnél, a császár által vezetett főcsapat Szlatinánál állott s ez állásában ismét tétlenül maradt egész szeptember 20-áig. Ekkor vette a császár a jelentést, hogy szeptember 15-én egy török hadtest a Vulkán szorost bevette és most Hátszegen és a Vaskapun át a császáriak hátába készül törni. A császár nem ugyan azért, hogy a Vaskapu felől jövő törököket megtámadja, hanem csupán azért, hogy visszavonulása a törökök által el ne vágassék, azonnal elrendelte a visszavonulást, mely még az éj folyamán megkezdett.

Az éjjeli menet alatt azonban a hátvédnél, a bánsági hadtestnél, azon hír terjedt el, hogy a törökök támadnak, mire a fegyelmében és összetartásában már úgy is erősen megingott csapatok veszett futásban *egymásba ütköztek s egymást támadták meg*. Hiába álltak a tábornokok, hiába maga a császár a futamlók elé, a hajmeresztő zürzavarban szóra senki sem hallgatott, a menekülők magukkal ragadták magát a császárt is, s a tévedés csak a hajnal hasadtával derült föl. De ezen sereggel nem lehetett már többé megállani, még kevésbé az ellenséget megtámadni s a visszavonulás egész Lugosig folytatott.

A császár ezután, mivel a török Mehádiára visszatért, csak 1788. Wartensleben hadtestét hagyta Lugosnál, a főcsapattal pedig Zimonyba tért vissza, hova október 27-én érkezett meg.

A főserег hadműveletei ezzel véget értek.

A horvát hadtestnél ez idő alatt megérkezett az eddig mellőzött, de most a sereg jobb szárnyának parancsnokává kinevezett Laudon tábornagy, ki Dubicza ostromát újból fölvette, a közelében levő török hadosztályt visszanyomta s Dubiczát végre augusztus 26-án elfoglalta. Laudon ezután Novi-t fogta ostrom alá s a Novivárat tizenkét napi ostrom után október 3-án rohammal bevette. A jeles vezér ezután még Gradiskát akarta megvenni, de ebben a kedvezőtlen időjárás megakadályozta. Dubicza. Novi.

József császár november 18-án elhagyta a tábornort, betegen, megtörve; a parancsnokul Zimonyban visszahagyott Kinsky lov. tábornok ezután a belgrádi török kormányzóval a tél tartamára fegyverszünetet kötött, mire az ellenségeskedések az egész vonalon megszűntek.

Még csak Coburg galicizai hadtestéről kell megemlítenünk, hogy az április 19-én megszálta Jászvásárt, az oroszok által azonban csak gyöngén támogatott. Julius 2-án mégis körülzárta Chotim várát s azt Szuworow orosz hadosztályával együtt szeptember 19-én megadásra kényszerítette. Az erdélyi hadtestből Spányi altábornagy hadosztálya nyomult be Moldvába, a törökökkel október 13-án és 14-én a Trotusu patak mellett és Adsudnál szerencsés harcokat folytatott, de azután a hadtestparancsnokság rendeletére Erdélybe visszatért. Jászváros. Chotim. Trotusu. Adsud.

Az oroszokkal való közreműködés, miután ezek a svédek által megtámadtattak, elmaradt és a 1/4 milliónyi gyönyörű császári sereg, a gyámoltalan vezetés miatt az időt hiába elfecsérelvén, semmiféle számbavehető eredményt kivívni nem tudott.

Az 1789-ik évi hadjárat. Lacy tábornagy, József császár személyes barátja, kétségtelenül jeles seregszervező volt, de a hadvezérlethez, mint azt az 1788-ik évi hadjárat megmutatta, nem értett. Elég belátása volt arra, hogy a fővezérletre újból ne vállalkozzék s e feladatot betegség ürügye alatt magától elhárította. A császár most az udvari haditanács elnökét, futaki Hadik András tábornagyot bizta meg a főserег vezérletével; Hadik, a hétéves 1789.

1789. háború hírneves vezére azonban már 78 éves öreg ember volt s bizony alig volt fővezérletre való.

A hadi erők még mindig négy csoportban valának :

A főserég, *Hadik* alatt, állott a szerémségi és bánáti hadtestből, *Kinsky* és *Clerfait* hadtesteiből, összesen 57 zászlóalj és 97 lovas század ;

Laudon tábornagy horvát és szlapon hadtestéből, *De Vius* és *Mittrowsky*, 61 zászlóalj és 30 lovas század ;

Hohenlohe erdélyi hadtestéből, 18 zászlóalj és 28 lovas század ; végre *Coburg Josias* moldvai hadtestéből, 10 zászlóalj és 24 lovas század.

A hadműveleteket kisebb harcok után, melyekben a császáriak *Brcska* várát bevették, *Laudon* tábornagy kezdte meg, ostrom *T.-Gradiska*. alá fogván június 19-én *T.-Gradiskát*, melyet július 9-én hatalmába is ejtett.

A bánáti hadtest körletében a törökök augusztus 4-én megtámadták *Vécsey* tábornok *Mehádián* álló hadosztályát. *Vécsey* a túlerő ellenében ügyes ellentámadással védekezett s a törököket vissza is nyomta, de két nappal később mégis kénytelen volt *Teregovára* hátrálni, hol a hadtest zöme állott. *Clerfait* tábornagy támadásba menvén át, a törököket ismét *Orsova* felé visszanyomta. Augusztus 27-én azonban *Dsargadsi Mehemet* pasa a császáriaknak *Mehádiától* délre, a *Lazu-Mare*-n levő erődített állását újból megtámadta, de nagy veszteséggel, mely 1000 főt meghaladott, visszaveretett. A törökök *Orsovára* vonultak vissza. *Clerfait* a nyert előnyöket nem aknázhatta ki, mert a fővezérlet által *Nándorfehérvár* alá hivatott.

A főserég ugyanis eddig tétlenül vesztegelt, mi a császárt arra indította, hogy *Hadik* tábornagyot, kinek *Nándorfehérvár* ostromára vonatkozó tervét különben sem fogadta el s ki egyébként folyton betegeskedett, a parancsnokságtól fölmentse s a fővezérletet *Laudon* tábornagyra ruhazza. *Laudon* a horvát és szlapon hadtestek, továbbá *Clerfait* bánáti hadtestének nélkülözhető részeit ennek folytán szintén a főseréghez vonta, melynek vezérletét augusztus 17-én vette át. Azonnal hozzálátott a tábornagy *Nándorfehérvár* ostromához, melyet az előkészületek befejezése után szeptember 12-én kezdett meg. Szeptember 16-án

*Nándor-
fehérvár.*

már hatalmas ütegek lőtték Nándorfehérvár erődítményeit, szeptember 30-án pedig a császári sereg rohamot intézett, mely a külvárosokat hatalmába adta. Most a vár még hatalmasabban lövettetvén, Oszmán pasa, a vár parancsnoka Nándorfehérvárt október 9-én megadni volt kénytelen. A várban 445 löveg és 6000 mázsa lőpor, a Dunán 65 hajó esett zsákmányul.

A következő napokban meghódolt a császáriaknak Szendrő (okt. 11.) és Pozsarevác is.

Laudon ezután **Új-Orsova** ellen fordult, melynek ostromát azonban a kedvezőtlen időjárás miatt félbeszakítani volt kénytelen, ellenben elfoglalta a Duna jobb partján november 9-én **Kladovát** s visszaverte Kara Musztafa viddini pasának az év végén, december 29-én **Kladova** visszavételét célzó támadását.

A főszeregek és a horvát hadtestnek kisebb részei behódították ez után még Boszniának és Szerbiának északi részét egész a Timok vonalig.

Nem kisebb jelentőségű volt az eredmény, melyet a moldvai és erdélyi hadtestek a keleten kiváltak.

A hadműveleteket itt a törökök kezdték, megtámadva április 14-én **Coburnak** a Trotusu patak mentén elhelyezett és **Karacsay** ezredes parancsnoksága alatt álló cordonvonalát, visszanyomva 4000 lovassal a **Recheuci** mellett vívott ütközetben a magyar huszárokat; de öt nappal később Karacsay, gyalogság és tüzérség által támogatva, a **Vale seca** melletti állásban a törökök támadását fényesen visszaverte.

Még előnyösebbek lettek a viszonyok, midőn az orosz seregek az osztrákokhoz jobban közeledtek s a Coburggal közvetlen érintkező hadosztály parancsnokságát az erélyes **Szuworov** altábornagy vette át. Julius 28-án ezzel egyesülve, megtámadták a szövetségesek július 31-én a törökök előhadát **Vodu Turkuluj** mellett, augusztus 1-én pedig az oláh vajda 30,000 főnyi török-oláh seregét **Foksány** mellett s fölötte diadalt arattak, melyben az ellenség 1100 embert, 10 ágyút és 16 zászlót vesztett.

Szeptember közepén **Hasszán** pasa nagyvezír 90,000 főnyi serege közeledett, hogy a foksányi vereséget helyreüsse. De Coburg a Galacz felé már útban levő Szuvorovval gyorsan egyesülvén,

1789. bár seregük alig volt több 25,000-nél, a török sereget szeptember
 Martinesti. 22-én **Martinesti** mellett megtámadták és tíz óráig tartó heves
 küzdelem után megverték. A törökökből 5100 fő maradt a csata-
 téren, tömérdek veszett a Rimnik folyóban, 100 zászló, 71 ágyú,
 6 mozsár, 2000 szekér stb. esett zsákmányul; a szövetségesek
 mintegy 5—600 főt veszettek.

A magyarok közül e harcokban különösen kitűntek: Splényi
 tábornok, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képiró, Blaskovich, Szent-
 iványi, Eötvös, Bezeredy s más magyar főtisztek.

A győzők előtt nyitva állott most egész Oláhország, de Szu-
 vorov ismét elhivatott s így Coburg kénytelen volt csapatait Fok-
 sány és Román közt téli szállásokba rendelni. De még ennek végre-
 hajtása előtt parancsot kapott Coburg Laudontól, hogy Oláh-
 országra mégis benyomuljon. Coburg ennek folytán tovább
 Bukarest. előnyomult és november 10-én **Bukarestet** megszállván, a teli
 szállásokat itt vette.

Erdélyben Hohenlohe a szorosok védelmére szorítkozott;
 Predeál. visszaverte július 15-én a törököket **Predeálnál**, augusztus 3-án
 Bodza. pedig 8000 török támadását a **Bodza** szorosnál; október 8-án
 Vulkán. végre egy török hadosztályt vert meg a **Vulkán** szoros közelében,
 mire a határokon nyugalom állott be.

1790. **Az 1790-ik évi hadjárat.** Miután a lefolyt hadjárat-
 ban nemcsak a császáriak, de az oroszok is jelentékeny ered-
 ményeket vívtak ki, a porta szükségkép kereste a békét, mely-
 től különben Ausztria sem volt idegen, annál kevésbbé, mert
 a jövő tavaszra egy porosz-lengyel háború közel kilátásban
 vala. Ezt a török is tudta s az alkudozásokat ép ezen okból húzta-
 halasztotta.

Az 1790-ik év február 20-án meghalt József császár, a fel-
 világosodott és nagylelkű fejedelem, kinek azonban az volt sze-
 rencsétlensége, hogy népeit akaratuk ellenére, erőszakos módon
 boldogítani akarta; e közben történeti jogaikat és alkotmányos
 szabadságukat lábbal taposván, végül megérte törekvései teljes
 kudarczát, s az általános forradalmat, mely Németalföldön máris
 kitört, Magyarországon pedig kitörőfélben volt, csak halála akadá-
 lyozta meg.

Utóda II. Lipót mindenekelőtt a fenyegető porosz háborút

igyekezett elhárítani, de míg ezen fáradozott, a déli határokon a 1790. harcok megkezdődtek.

Miután Laudont még József császár a porosz határokra rendelte, a török háború lanyhán folyt és Gyurgyevo meghiusult Gyurgyevo. ostromán, Clerfait Kalafat mellett június 27-én kivívott győzel. Kalafat. mén és Cetin bevételén kívül jelentékenyebb eseményeket föl nem Cetin. mutat.

Szeptember 23-án Gyurgyevóban fegyverszünet kötött, a béke pedig 1791 augusztus 21-én Szisztovában. E békében Ausztria összes hódításait, tehát Nándorfehérvárt is a töröknek visszaadta. Az egész három évi háború tehát, mely sok ezernyi emberéletet és megszámlálhatlan milliókat emésztett föl, nem volt egyéb, mint egy autokrata fejedelem kedvtelése.